

**Міністерство юстиції України
Академія Державної пенітенціарної служби**

Кафедра теорії та історії держави і права, конституційного права

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА

ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

Виконав:

слухач 2 курсу, 361 групи,
лейтенант внутрішньої служби
Гавриш Назар Романович

(підпис)

Науковий керівник:

професор кафедри теорії та історії держави і
права, конституційного права, доктор історичних
наук, професор
Пекарчук Володимир Михайлович

(підпис)

Нормоконтролер:

доцент кафедри кримінального, кримінально-
виконавчого права та кримінології,
кандидат юридичних наук
Царюк Сергій Васильович

(підпис)

Національна

шкала _____ Кількість

балів: _____ Оцінка ECTS _____

Робота допущена до захисту в ЕК

« _____ » _____ 20__ року, протокол №__

засідання кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права

Чернігів, 2021

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ	7
1.1. Становлення та еволюція інституту громадянства України	7
1.2. Поняття інституту громадянства	22
РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ	33
2.1. Конституційно-правове регулювання громадянства України.....	33
2.2. Принципи громадянства	43
2.3. Міжнародні стандарти у галузі громадянства.....	51
РОЗДІЛ 3. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАБУТТЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ	68
3.1. Підстави та порядок набуття громадянства.....	68
3.2. Способи припинення громадянства України.....	84
ВИСНОВКИ	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	98

ВСТУП

Актуальність теми (обґрунтування вибору теми дослідження).

Питання громадянства було актуальним на протязі всього часу розвитку держави. Відповідно до Загальної декларації прав людини, право на громадянство є одним із основних прав, адже завдяки набуттю статусу громадянина певної держави особа набуває певного комплексу прав та обов'язків. Громадянство є одним із основоположних прав людини, завдяки якому будь-який громадянин стає повноцінним членом суспільства. Тому вкрай актуальним є питання ефективної системи правового регулювання та забезпечення права на громадянство та його механізму, що, в свою чергу, є запорукою існування сучасної держави, оскільки просто декларування будь-якого поняття навіть на найвищому законодавчому рівні не означає його дієвості.

Актуальність дослідження інституту громадянства України полягає, перш за все, у проблемі сприйняття чинним законодавством України міжнародних стандартів інституту громадянства, у вдосконаленні та упорядкованості умов для набуття громадянства України, у процесі інтеграції України в Європейське Співтовариство.

Комплексний інститут громадянства має надзвичайно важливе значення у взаємовідносинах особи та держави, а також є достатньо дослідженим явищем у розділі його конституційно-правового регулювання. Проте у контексті європейської інтеграції України та реформування законодавства у відповідності до цих процесів, дедалі більш загостреної уваги набувають випадки подвійного, чи множинного громадянства, що виникають у результаті неоднозначного регулювання процедури набуття чи припинення громадянства України.

Наразі правове регулювання інституту громадянства є неузгодженим та потребує суттєвого вдосконалення з метою приведення чинного законодавства до базових умов та вимог Європейського Союзу.

Аналіз публікацій за тематикою дослідження

Теоретичним підґрунтям для написання магістерської роботи послужили праці відомих спеціалістів у галузі права. Питанням громадянства присвячували свої роботи вітчизняні науковці, зокрема: Л.М. Альбертіні, Р.Б. Бедрій, Н.В. Вітрук, Л.Д. Воєводін, О.В. Журавка, В.С. Земцова, Д.Л. Златопольський, А.М. Колодій, В.В. Лазарев, О.С. Лотюк, В.Ф. Мелашенко, А.Ю. Олійник, В.Ф. Погорілко, Н.А. Ришняк, М.І. Суржинський, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, Ю.С. Шемшученко. Незважаючи на значний інтерес серед теоретиків права до названої проблеми, її опрацювання є недостатнім. Потребує глибокого розкриття питання інституту громадянства України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами (кафедральними темами). Дослідження виконано на кафедрі теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби. Тема дипломної роботи відповідає темі наукових досліджень кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби на 2017–2021 роки «Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової та соціальної держави» (державний реєстраційний номер № 0117u007209).

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської роботи є дослідження інституту громадянства України та розробка пропозицій по удосконаленню правового регулювання громадянства на основі комплексного аналізу вітчизняного законодавства, а також відповідних теоретичних засад.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі дослідницькі **завдання**:

1. розкрити становлення та еволюцію інституту громадянства України;
2. з'ясувати сутність поняття інституту громадянства;

3. дослідити конституційно-правове регулювання громадянства України;
4. визначити принципи громадянства;
5. проаналізувати міжнародні стандарти у галузі громадянства;
6. розкрити підстави та порядок набуття громадянства;
7. визначити способи припинення громадянства України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини між особою та державою, які виникають у процесі законодавчого закріплення та реалізації правових засад громадянства в Україні.

Предметом дослідження є інститут громадянства України.

Методи дослідження. В процесі написання магістерської роботи використовувалися ряд наукових методів, а саме: Історико-правовий метод дав можливість дослідити становлення та розвиток інституту громадянства в Україні (п.1.1). Формально-логічний метод та метод системного аналізу дали змогу дослідити поняття, сутність та ознаки інституту громадянства, конституційно-правове регулювання інституту громадянства, підстави та порядок набуття громадянства, способи припинення громадянства України (п.п. 1.2, 2.1, 3.1, 3.2). За допомогою системно-структурного методу здійснено класифікацію принципів громадянства (п. 2.2). Метод тлумачення правових норм використовувався при дослідженні законодавства про громадянство (п.п. 2.1, 2.3).

Прогностичний метод застосовано з метою формулювання висновків та практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства про громадянство України.

Наукова новизна отриманих результатів магістерської роботи полягає у тому, що ця робота є важливим у теорії права системним науковим дослідженням історичних, нормативних і практичних питань інституту громадянства України. Відповідно до такого підходу отримано результати, що характеризуються науковою новизною і дозволяють сформулювати нові положення і висновки: уперше:

обґрунтовано, що громадянство має універсальний комплексний характер, оскільки означає не лише формальний правовий статус особи, а й приналежність до держави, вказує на постійний у часопросторі правовий та ефективний зв'язок між особою та державою, без зазначення етнічного походження особи, що передбачає певний набір взаємних прав, обов'язків та привілеїв;

удосконалено: питання сутності та правової природи громадянства, його історичного розвитку, а також основні підстави його набуття та способи припинення;

набули подальшого розвитку: обґрунтування шляхів оптимізації законодавчого врегулювання порядку надання громадянства України відповідно до вимог міжнародних норм і стандартів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в магістерській роботі висновки та пропозиції можуть бути використані у:

1) науково-дослідній діяльності – як основа для подальшого дослідження теоретичних та практичних проблем правового регулювання інституту громадянства;

2) у правотворчій діяльності – для подальшого вдосконалення норм чинного законодавства України про громадянство;

3) у правозастосовній діяльності – для вдосконалення діяльності системи

державних органів, уповноважених на вирішення питань громадянства у сфері забезпечення права на громадянство

4) у науково-освітній – для викладання в установах вищої освіти юридичного спрямування навчальної дисципліни «Конституційне право», а також з метою підготовки відповідних підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій.

Апробація матеріалів дипломної роботи магістра.

Pekarchuk V.M., Havrysh N.R. Problems of normativ-legal regulation of citizenship in Ukraine. *Кримінально-виконавча система. Вчора. Сьогодні. Завтра.*2020.№2 (подано до друку)

Структура та обсяг дипломної роботи магістра зумовлені постановленою метою і завданнями. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють сім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг магістерської роботи становить сто десять сторінок машинописного тексту, з яких дев'яносто вісім сторінок основного тексту, список використаних джерел (118 найменувань) – 12 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ

1.1. Становлення та еволюція інституту громадянства України

У сучасному світі громадянство – це один із найосновніших та найфундаментальніших конституційно-правових інститутів, які визначають правовий статус особи, а також відносини між особою та державою. Наявність громадянства забезпечує особу широким комплексом прав і кореспондуючих їм обов'язків, взаємною відповідальністю між особою та державою. Ефективність функціонування громадянства в наш час зумовлюється використанням тих його позитивних структурних складових, які були накопичені у процесі історичного розвитку. Необхідність дослідження становлення та еволюції інституту громадянства України зумовлюється відсутністю однозначного визначення науковцями періодизації щодо розвитку інституту громадянства.

Питання становлення та розвитку інституту громадянства досліджувались такими вченими, як П.П. Гай-Нижник, П.Х. Гаркавий, О.М. Грибенко, М.С. Грушевський, І.Б. Дацків, Ж.О. Дзейко, П.П. Захарченко, О.Л. Копиленко, Т.О. Подковенко, Д.В. Ярош та інші фахівці. Аналіз дослідженої літератури дає підстави стверджувати, що в юридичній науці питанню процесу становлення та розвитку українського громадянства останнім часом не достатньо приділялося належної уваги, крім того відсутні дослідження комплексного характеру та порівняльного аналізу формування інституту громадянства, а тому існує гостра потреба дослідити вищезазначене питання.

Розвиток інституту громадянства в Україні відбувався поступово, однак єдина позиція науковців щодо періодизації законодавчого регламентування інституту громадянства відсутня. Якщо деякі українські вчені, розмірковуючи про розвиток інституту громадянства, обмежують його

винятково періодом, який пов'язаний зі становленням України як сучасної суверенної держави [29, с. 8-9], то інші науковці детально аналізують його історичний розвиток з часу його виникнення без очевидних етапів становлення [26, с. 10]; [57, с. 10].

Але є вчені, які пропонують конкретні критерії для періодизації становлення та розвитку інституту громадянства в Україні. До прикладу, О.С. Лотюк пов'язує історичний розвиток інституту громадянства в Україні, по-перше, з етапами українського державотворення, і, по-друге, з етапами українського конституціоналізму [65, с. 11]. Ми поділяємо думку українських дослідників громадянства М.І. Суржинського та Ю.М. Тодики, які стверджують, що інститут громадянства в Україні пройшов декілька конкретних етапів: 1) період відродження національної Української держави (1917–1920 рр.); 2) радянський період інституту громадянства в Україні; 3) конституційно-правовий інститут громадянства в Україні як незалежній суверенній державі [97, с. 28-39].

Однак, ці науковці здебільшого аналізували та характеризували другий і третій із запропонованих етапів розвитку інституту громадянства в Україні.

Питання законодавчого закріплення громадянства у державотворчих документах України набуло нового значення і актуальності передусім у ХХ столітті, у зв'язку з геополітичними змінами на карті Європи, а також очевидною потребою самовизначення та самоідентифікації громадян. Еволюція законодавчого закріплення правового інституту громадянства в Україні протягом ХХ–ХХІ століть пройшов такі основні етапи періодизації: 1) державницький період (охоплює часові рамки протягом 1917–1921 років, беручи до уваги законодавство Української Народної Республіки, Гетьманату, Директорії); 2) міжвоєнний період (тривав протягом 1920–1940 років, демонструючи роль та місце українців у соціумі Польщі, Радянського Союзу, Румунії, Угорщини та Чехословаччини); 3) радянський період (існував з часу закінчення Другої Світової Війни і до відновлення Україною

незалежності у 1991 році); 4) сучасний період (розпочався 24 серпня 1991 року і триває дотепер.

Надалі вважаємо за доцільне розкрити вищезазначені етапи законодавчого закріплення правового інституту громадянства в Україні протягом ХХ–ХХІ.

Перший етап розвитку інститут громадянства є державницький період, який охоплює часові рамки протягом 1917–1921 років, беручи до уваги законодавство Української Народної Республіки, Гетьманату, Директорії.

До 1917 р. термінів «Україна» та «українець» не було в офіційному вжитку в жодному із значень - географічному, адміністративному, а тим більше – державницькому [90, с. 7]. Так само не було до зазначеного періоду і поняття «громадянин України». З початком Української революції 1917-1921 рр. прискорюється процес перетворення українського етносу на сучасну політичну націю. Вперше в історії народ отримав можливість мати своє справжнє ім'я – український, а найголовніше, у правовому полі отримав статус громадян української держави.

Вперше на українських землях громадянство держави України було законодавчо встановлено в добу національно-визвольних змагань Української Центральної Ради, Гетьманату, Української Народної Республіки доби Директорії, Західноукраїнської Народної Республіки. Аналіз їхніх нормативно-правових актів про громадянство свідчить, що відповідний правовий інститут формувався поступово, йому притаманні як загальні ознаки таких політико-правових документів, так і специфічні, зумовлені політико-економічними та соціальними обставинами, в яких знаходились національні уряди.

Перш за все, зазначимо, що встановлення громадянства – важливого правового інституту української державності, фіксувалося законами національної влади. Громадянство в УНР було встановлено Законом «Про громадянство УНР» від 2 березня 1918 р.; в гетьманській Державі – Законом «Про громадянство Української Держави» від 2 липня 1918 р.; за доби

Директорії – «Про громадянство Української Народної Республіки» від 15 листопада 1921р., в ЗУНР – «Про право горожанства на Західній Області Української Народної Республіки» від 8 квітня 1919 р.

Значна законопроектна робота перед прийняттям відповідного нормативно-правового акту була здійснена за доби Української Центральної Ради. Ще наприкінці грудня 1917 р. був розроблений перший проект закону про громадянство. Аналіз його положень дозволяє дійти висновку, що за змістом він був лише спробою окреслити найголовніші моменти процедури набуття громадянства УНР. У ньому зазначався лише перелік категорій осіб, які могли отримати громадянство [99, с. 31].

Перша згадка в офіційних документах про громадянство Української Народної Республіки датується 29 грудня 1917 р., коли Міністерство внутрішніх справ УНР розіслало губернським і повітовим комісарам повідомлення, що справи «про прийняття в підданство УНР» розглядатимуться після того, як буде ухвалений відповідний закон [57, с. 3].

Вперше поняття «громадянин Української Республіки», як вказують архівні джерела, зустрічається у Проекті Автономного статуту України, що був ухвалений під час роботи Всеукраїнського національного конгресу (6 (19) - 8 (21) квітня 1917 р.). У п. 4 зазначалось, що громадянином Української Республіки вважається кожна особа, яка народилася на її території, або прожила тут два роки та подала заяву до уряду Української Республіки про своє бажання набути громадянські права, і після подання такої заяви прожила тут ще один рік. У примітці до цього пункту було сказано, що законом могли встановлюватися й інші принципи з цього питання [104].

Аналіз законів про громадянство дозволив зробити такі висновки щодо їхньої структури. Ухвалений 2 березня 1918 р. Закон «Про громадянство УНР» складався з 12 коротких параграфів. Його аналіз дозволяє умовно визначити такі змістові частини: 1) підстави набуття громадянства УНР; 2) встановлення порядку оформлення громадянства; 3) встановлення процедури набуття громадянства жінками і дітьми; 4) визначення порядку

відмови від громадянства та заборони подвійного громадянства; 5) встановлення порядку перебування на території УНР громадян інших держав; 6) визначення обов'язків та прав громадян УНР.

За змістом Закон «Про громадянство Української Держави» від 2 липня 1918 р. розподілений на три ненайменовані частини. У першій частині містяться статті щодо умов прийняття до громадянства, у другій - втрати прав громадянина, третя - касувала Закон «Про громадянство УНР», ухвалений УНР 24 березня 1918 р. Аналізований Закон у своїй першій статті містив визначення поняття громадянства, якого не було в попередньому аналогічному законі Центральної Ради [27, с. 4-5]. Громадянство розумілося як державно-правова приналежність особи до держави, що надає їй права й обов'язки громадянина.

Закон Директорії «Про громадянство Української Народної Республіки» від 15 листопада 1921 р. включав 22 статті, в Додатку до Закону містився текст присяги для християн і текст урочистої обітниці. За змістом закон поділявся на такі частини: визначення поняття громадянства (арт. 1); заборона подвійного громадянства (арт. 2, 21); права і обов'язки українських громадян (арт. 2); підстави прийняття до українського громадянства (арт. 4-9); підстави відмови від українського громадянства (арт. 10); порядок прийняття до українського громадянства (арт. 11-17); порядок виходу з українського громадянства (арт. 18-20). Поняття громадянства визначалося таким чином: громадянство Української Народної Республіки є державно-правовою належністю осіб до своєї держави, що надає їм права та обов'язки українського громадянина. Тракткування громадянства було аналогічним до попереднього закону про громадянство періоду Української Держави [99, с.32].

Аналіз структури вищенаведених законів свідчить, що загальним для них є включення норм щодо процедури та порядку набуття громадянства чоловіками, жінками, дітьми, іноземцями; підстав втрати, відмови, позбавлення громадянства; визначення прав та обов'язків українських

громадян.

За Законом «Про громадянство УНР» від 2 березня 1918 р. правовий статус громадянина України можна було набути на двох підставах: 1) народження на території України; 2) зв'язок із нею шляхом постійного перебування на її території (параграф 1). Мешканці УНР могли набути громадянство в разі: народження та постійного проживання на українській території та складення урочистої обіцянки на вірність УНР у порядку, визначеному окремим законом, протягом трьох місяців після опублікування Закону «Про громадянство УНР». Громадянство УНР мало підтверджуватися відповідним свідоцтвом (параграф 4). Ті особи, які не проживали постійно в УНР, але бажали набути її громадянства, могли це зробити за такою процедурою: подати прохання до місцевої влади, а за кордоном – до представника УНР, які, так само, подавали висновок до Народного Міністра Внутрішніх справ. Саме він мав остаточно вирішити справу про прийняття до громадянства УНР (параграф 6).

Аналіз Закону «Про громадянство Української держави» від 2 липня 1918 р. дозволяє дійти таких висновків. Громадянство України можна було набути: за народженням; за територіальним походженням; внаслідок прийняття до громадянства; внаслідок поновлення у громадянстві; внаслідок усиновлення; внаслідок перебування у громадянстві України батька чи матері дитини та за іншими підставами. На думку В. Рум'янцева, гетьман відмовився від розподілу поліетнічного населення України за ознакою національності, він вважав, що етнічне походження особи в суспільстві має бути приватною справою [85, с.40].

Підстави набуття громадянства в Законі «Про громадянство Української Народної Республіки» від 15 листопада 1921 р. розписувалися за шістьма артикулами, з четвертого по дев'ятий включно. Право громадянства набувалося так: українськими громадянами ставали всі піддані Російської держави (будь-якої національності, віри і статі, що не набули іншого громадянства), які на день 9/22 січня 1918 р. перебували на українській

території, або народилися тут, чи походили звідси, чи мали право належати до одного з колишніх станів у межах УНР. Громадянами УНР вважалися також особи (повнолітні та неповнолітні), які подали заяви відповідно до законодавчих вимог [99, с. 33].

Закон вказував на підстави набуття українського громадянства: а) через походження від українських громадян; б) через шлюб іноземця/іноземки з українським громадянином/громадянкою; в) через всиновлення українським громадянином; через натуралізацію для чоловіка, його дружини та неповнолітніх дітей (до 17 років). Натуралізація здійснювалася в разі перебування особи на українській території протягом п'яти років та за наявності достатніх для утримання себе і своєї родини матеріальних коштів. Стаття 8 зазначав інші підстави набуття українського громадянства: у разі проживання на Україні та подання заяви: а) розлученої або удови після шлюбу з іноземцем та її дітьми; б) іноземцями в разі подання відповідної заяви після закінчення середньої або вищої освіти на Україні та протягом двох років.

Важливо зазначити, що закінчився державницький період еволюції концепції громадянства в Україні поразкою УНР, більшовицькою окупацією України і входженням УСРР до складу Радянського Союзу в 1922 році.

Отже, зазначене вище дає підстави дійти проміжного висновку, а саме, громадянство за державницького періоду характеризувалося тим, що встановлювалося відповідними законами, його різнобічні аспекти (оформлення, реєстрація) роз'яснювались супроводжуваними нормативно-правовими актами); обов'язковими елементами структури законів про громадянство є: визначення процедури та порядку набуття громадянства чоловіками, жінками, дітьми, іноземцями; підстав втрати, відмови, позбавлення громадянства.

Другим етапом розвитку інституту громадянства в Україні є міжвоєнний період, який тривав протягом 1922–1945 років.

Під час міжвоєнної доби розвитку доктрини громадянства територія України була розділена між чотирма державами: Буковина відійшла до Румунії, Волинь та Галичина до Польщі, Закарпаття до Чехословаччини, а Центральна Україна перейшла у склад Радянського Союзу. Саме тому й аналізувати та порівнювати законодавство у контексті громадянства доцільно на основі цих чотирьох держав по черзі [91, с. 335].

На мешканців Буковини поширювався закон «Про набуття та втрату румунського громадянства» від 23 лютого 1924 року, в якому у п. 1 ст. 56 було сказано, що румунське громадянство надається усім мешканцям історичних регіонів Буковини, Мармароцини та Бессарабії, хто там народився від батьків, які проживали в одному з цих регіонів до 1 грудня 1918 року (для мешканців Бессарабії – 9 квітня 1918 року). Науковці відзначають наявність у ньому багатьох ліберальних та інноваційних положень, спрямованих на відновлення самостійності та самодостатності великої Румунії. Так, у п. 4 цього закону з'явилася законодавча новела, яка мала серйозний вплив на стан міграції, оскільки румунське громадянство надавалося румунам із сусідніх держав, які припинити своє громадянства та отримати румунське у зв'язку із оптацією [116, с. 18].

З огляду на перебування українців Волині та Галичини у Польщі, то варто зазначити передусім закон про громадянство від 20 січня 1920 року, де у статті 1 відразу вказується заборона подвійного громадянства, а у статті 2 (1b) визначається, що громадянином Польщі є кожна особа, яка проживала на території Польщі в період Австро-Угорської монархії, а також на підставі міжнародних договорів (ст. 2 (3)).

Щодо Закарпаття, то воно спершу перейшло на підставі Сен-Жерменського мирного договору до складу Чехословацької федеративної республіки як Підкарпатська Русь (від 4 червня 1920 року до 15 вересня 1939 року), а тому підстави набуття громадянства визначалося на підставі закону про чехословацьке громадянство № 236/1920 від 28 жовтня 1918 року. Зокрема, у ньому було сказано, що особи, які станом на 1 січня 1910 року

довго проживали на теренах тієї частини Австро-Угорської монархії, яка стала Чехословаччиною, набули громадянства цієї нової федеративної держави. А вже 15 вересня 1939 року на територію Закарпаття були введені угорські війська і регіон «перейшов» знову під владу Угорщини на майже п'ять років. Остаточно, Закарпаття було включене до складу УРСР 29 червня 1945 року на підставі угоди між СРСР та Чехословаччиною [91, с. 336].

Слід зазначити, що єдине союзне громадянство для громадян союзних республік, нівелюючи громадянство кожної союзної республіки, вперше було передбачено у статті 21 Договору про утворення СРСР, затвердженому 30 грудня 1922 року. Згодом воно «перейшло» у Конституцію СРСР від 6 липня 1923 року (п. 7 глави II) та Закон про громадянство СРСР 1938 року. Зокрема, у вищезгаданому п. 7 глави II Конституції СРСР від 6 липня 1923 року йшлося про те, що «для громадян союзних республік, які створили СРСР, встановлюється єдине союзне громадянство».

У статті 1 закону про громадянство СРСР, прийнятому 19 серпня 1938 року і надрукованому в № 11 «Ведомостей Верховного Совета ССРСР» за 1938 рік було чітко сказано (підтверджено), що «на підставі ст. 21 Договору про утворення СРСР 30 грудня 1922 року для громадян СРСР встановлюється єдине громадянство», а тому «кожен громадянин союзної республіки, які утворили СРСР є громадянином СРСР» [69, с. 64].

Для того, щоб нівелювати всі спроби встановлення (відновлення), зокрема, української державності, у статті 2 цього радянського закону було зазначено, що громадянами СРСР є всі, хто до 7 листопада 1917 року, так званої Жовтневої революції 1917 р. були підданими колишньої Російської імперії та не втратили радянського громадянства впродовж 1921–1938 років [69, с. 64]. Варто наголосити, що протягом цього часу були прийняті інші законодавчі акти такі як, постанова ЦВК і РНК СРСР від 22 квітня 1931 року «Про затвердження Положення про громадянство Союзу РСР» і саме «Положення про громадянство Союзу РСР», які втратили чинність у зв'язку із прийняттям Верховною Радою СРСР цього закону про громадянство, на

підставі указу від 2 червня 1939 року. Так, у статті 1 «Положення про громадянство Союзу РСР» від 22 квітня 1931 року було підтверджено єдине громадянство усіх громадян союзних республік, а у статті 2 було визначено, що громадянином СРСР вважається кожен громадянин тої союзної республіки, на території якої він постійно проживає.

Отже, зазначене вище дає підстави дійти проміжного висновку, що під час міжвоєнної доби розвитку інституту громадянства територія України була розділена між чотирма державами: Буковина відійшла до Румунії, Волинь та Галичина до Польщі, Закарпаття до Чехословаччини, а Центральна Україна перейшла у склад Радянського Союзу. Єдине союзне громадянство для громадян союзних республік вперше було передбачено у Договорі про утворення СРСР. Згодом воно «перейшло» у Конституцію СРСР від 6 липня 1923 року та Закон про громадянство СРСР 1938 року. Крім того, протягом 1922-1945 років були прийняті інші законодавчі акти такі як, постанова ЦВК і РНК СРСР від 22 квітня 1931 року «Про затвердження Положення про громадянство Союзу РСР», яким було підтверджено єдине громадянство усіх громадян союзних республік, а також визначено, що громадянином СРСР вважається кожен громадянин тої союзної республіки, на території якої він постійно проживає.

Третій етап розвитку інституту громадянства України доцільно визначити, як радянський період, який існував з часу закінчення Другої Світової Війни і до відновлення Україною незалежності у 1991 році.

Радянська доба у геополітичному значенні ознаменувалася для України та українців голодомором 1932–1933 років; підписанням таємного протоколу до пакту «Молотова-Ріббентропа» 1939 року, а відтак окупацією Західної України та участю у II Світовій Війні на обох фронтах, перебіг якої спричинив до масового переселення українців; депортацією (виселенням) з Криму кримських татарів у 1944 року, репатріацією українців із Польщі 1947 року (так звана операція «Вісла»), численними обмінами територією та їх мешканцями з Польщею, Чехословаччиною тощо [91, с. 337].

Варто відзначити, що 17 лютого 1967 року Президіум Верховної Ради СРСР прийняв указ № 818-VII «Про вихід із громадянства СРСР осіб, які переселяються із СРСР в Ізраїль». В цьому указі було сказано, що особи, які відповідно до вираженого ними бажання переселяються із СРСР на постійне місце проживання в Ізраїль, вважаються такими, які вибули із громадянства СРСР з моменту виїзду.

Важливе значення для розвитку громадянства в зазначений період мала редакція закону про громадянство СРСР від 1 грудня 1978 року, оскільки як і раніше, саме проживання за кордоном не було явною підставою для втрати союзного громадянства (ст. 5), а відтак і конкретної республіки (ст. 16). Схоже положення (про те, що проживання за кордоном не «тягне» за собою втрату громадянства СРСР, союзної чи автономної республіки) «перейшло» у ст. 8 Закону про громадянство СРСР 1990 року. Відповідно до ст. 18 зазначеного вище закону втрата громадянства відбувалася винятково на підставі рішення Президіуму Верховної Ради СРСР, якщо «особа вчинила дії, які ганьблять високе звання громадянина СРСР і завдають шкоди престижу або державної безпеки СРСР». Раніше закон про громадянство СРСР 1938 р. (ст. 7) визначав, що втрата особою громадянства допускалася лише на підставі рішення суду, однак, ця норма була скасована у 1961 році. Втрата громадянства такою особою не «тягнула за собою» втрату громадянства членів її родини [91, с. 339].

Законодавство УРСР про громадянство ґрунтувалося винятково на підставі відповідного союзного законодавства, конституції СРСР та союзних республік (ст. 2 вищезгаданого закону про громадянство СРСР в редакції 1978 року). До прикладу, Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року у главі 5 ст. 31 передбачала, що «відповідно до встановленого в СРСР єдиного союзного громадянства кожний громадянин Української РСР є громадянином СРСР», а підстави та порядок набуття і втрати радянського громадянства визначаються Законом про громадянство СРСР) [23].

Важливим є питання законодавчої регламентації подвійного (множинного) громадянства в СРСР: у законі 1938 року – немає жодної згадки, а у законі в редакції 1978 і 1990 років – не визнається належність громадянина СРСР до громадянства іноземної держави (стаття 8 і стаття 11 закону у редакції 1978 і 1990 років).

Остання редакція Закону про громадянство СРСР була прийнята 23 травня 1990 року і в ній йшлося про те, що «громадянство СРСР визначає постійний політично-правовий зв'язок особи і СРСР, який виражається у їхніх взаємних правах та обов'язках» [24].

Таким чином, законодавство УРСР про громадянство за часів радянського періоду ґрунтувалося винятково на підставі відповідного союзного законодавства, конституції СРСР та союзних республік. Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року передбачала, що кожний громадянин Української РСР є громадянином СРСР, а підстави та порядок набуття і втрати радянського громадянства визначаються Законом про громадянство СРСР. Крім того, було врегульовано питання законодавчої регламентації подвійного (множинного) громадянства в СРСР, зокрема, у законі про громадянство в редакції 1978 і 1990 років не визнавалась належність громадянина СРСР до громадянства іноземної держави.

Останнім етапом розвитку законодавчого регулювання інституту громадянства України є сучасний період, який розпочався 24 серпня 1991 року і триває дотепер.

На сучасному етапі державотворчості в Україні доктрина та концепція громадянства зазнали протягом останніх 26 років незалежності чималих змін та доповнень у контексті сутності та правової природи цього конституційного та політико-правового інституту. До прийняття Конституції України 1996 року в Україні діяла «стара» конституція УРСР 1978 року, хоч і з внесеними змінами та доповненнями зокрема, щодо громадянства, у главу 5 (стаття 31) у контексті закону про громадянство 1991 року [23].

Надалі питання про громадянство набуло конституційно-правового значення в Україні. Про це, до прикладу, свідчить зміст статті 4 Конституції України 1996 року: «В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом» [1].

Теза про єдине громадянство, на нашу думку, тут означає винятково те, що паспорти всіх громадян України однакові (без урахування регіональної ідентичності особи), але це зовсім не заперечує можливість подвійного (множинного) громадянства особи.

Обидва сучасні закони про громадянство України оперують правом крові як первинною підставою набуття особою громадянства від народження. Традиційно право крові *ius sanguinis* передбачає набуття особою громадянства за походженням незалежно від місця її народження, підтвердженням є ст. 12 закону 1991 року, який втратив чинність від 01.03.2001 («дитина, батьки якої на момент її народження перебували в громадянстві України, є громадянином України незалежно від того, чи народилася вона на території України, чи за її межами») та у ст. 7 чинного закону про громадянство 2001 року («особа, батьки або один з батьків якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України») [8].

З іншого боку, набуття особою громадянства за народженням на підставі права ґрунту спроектоване на легалізацію дітей апатридів (осіб без визначеного громадянства), біженців, емігрантів, представників національних меншин, які свідомо (у пошуках кращої долі) чи вимушено (в результаті трансферту громадянства) опинилися всередині іншої держави, а також їх поступову інтеграцію у нове суспільство. Законодавче регламентування обох сучасних законів спрямовані саме на це (ст. 14, 15 закону 1991 року; п. 2,5,6 ст. 7 чинного закону 2001 року) [8].

У сучасному світі, як і в минулому, традиційно існує декілька різних підстав привілейованої натуралізації як способу вторинного набуття громадянства: реєстрація шлюбу (*ius matrimonii*); дароване (октройоване)

громадянство особам, які мають визначні заслуги чи особами, прийняття яких до громадянства становить державний інтерес; встановлення над особою опіки чи піклування; у зв'язку з інвестицією тощо.

В Україні чинне законодавство про громадянство не використовує громадянство, як кваліфікаційну підставу участі в органах публічної влади. І лише п. 2(6) ст. 19 закону «Про державну службу» встановлює, що «на державну службу не може вступити особа, яка має громадянство іншої держави» [17].

Також слід зазначити, що сучасне законодавство України не передбачає чіткої заборони подвійного громадянства. Інша річ, що подвійне (множинне) громадянство *de jure* в Україні не є передбачене на законодавчому рівні, однак існує *via facti* (до прикладу, діти, народжені у так званому «змішаному шлюбі», від народження стають біпатридами, зважаючи на різні громадянства батьків або популярний сьогодні «бембі туризм», коли мами на підставі туристичної візи їдуть народжувати дитину у держави, в яких панує права ґрунту: передусім США чи Канада).

Законодавство з питань щодо поновлення у громадянстві України є частково врегульоване. У законі 1991 року, який втратив чинність, передбачалося, що: «особу, яка раніше перебувала у громадянстві України, може бути поновлено за її клопотанням у громадянстві України» за допомогою процедури прийняття (звичайної натуралізації) без урахування 5-річного строку проживання на території України (ст. 17). Це положення «перейшло» у чинний закон про громадянство України 2001 року з урахуванням обставин, традиційних для держав Європи та світу, які у ч. 4 ст. 10 визначають, що у громадянстві України не поновлюються особи, які втратили його у зв'язку з набуттям його внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей чи фальшивих документів або стосовно яких рішення про оформлення набуття громадянства України було скасоване компетентним органом держави (так звана денатуралізація) [8].

Наразі ні норма Конституції України 1996 року, ні положення базового законодавства з громадянства не передбачають заборону подвійного громадянства, а дієвий механізм щодо запобігання виникненню випадків подвійного громадянства на законодавчому рівні відсутній.

Слід зазначити, що 06.06.2019 року до Закону України «Про громадянство» були унесені зміни і доповнення, які є важливими для розвитку правової доктрини громадянства в Україні та синхронізації українського законодавства у сфері громадянства, зокрема, були унесені положення щодо спрощеного порядку прийняття у громадянство України іноземців та осіб без громадянства, які надавали практичну допомогу у захисті територіальної цілісності та недоторканості країни, також доповнено положення, яким передбачено, що «іноземець, якому надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, засвідчує свою відмову від громадянства (підданства) іншої держави шляхом подачі декларації про відмову особи, якій надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, від іноземного громадянства [8].

Отже, сучасний період розвитку інституту громадянства характеризується тим, що в Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом. Чинний Закон України «Про громадянство України» оперує правом крові як первинною підставою набуття особою громадянства від народження. Традиційно право крові передбачає набуття особою громадянства за походженням незалежно від місця її народження. Наразі існує декілька різних підстав привілейованої натуралізації як способу вторинного набуття громадянства: реєстрація шлюбу; дароване громадянство особам, які мають визначні заслуги чи особами, прийняття яких до громадянства становить державний інтерес; встановлення над особою опіки чи піклування; у зв'язку з інвестицією тощо. Дотепер ні норма Конституції України 1996 року, ні положення базового законодавства з громадянства не передбачають заборону

подвійного громадянства, а дієвий механізм щодо запобігання виникненню випадків подвійного громадянства на законодавчому рівні відсутній.

Таким чином, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що еволюція законодавчого закріплення правового інституту громадянства в Україні протягом XX–XXI століть пройшла такі основні етапи періодизації: 1) державницький період (охоплює часові рамки протягом 1917–1921 років, беручи до уваги законодавство Української Народної Республіки, Гетьманату, Директорії); 2) міжвоєнний період (тривав протягом 1922–1945 років, демонструючи роль та місце українців у соціумі Польщі, Радянського Союзу, Румунії, Угорщини та Чехословаччини); 3) радянський період (існував з часу закінчення Другої Світової Війни і до відновлення Україною незалежності у 1991 році); 4) сучасний період (розпочався 24 серпня 1991 року і триває дотепер).

1.2 Поняття інституту громадянства

У статті 15 Загальної Декларації прав людини записано, що громадянство є одним з основних прав людини, реалізація якого надає особі, що має статус громадянина, можливість володіти повним комплексом прав і свобод, а також належним чином виконувати свої обов'язки, закріплені у відповідних законодавчих актах держави. З огляду на це, в усіх сферах суспільного життя особа визнається суб'єктом відповідних прав, свобод і обов'язків, які у своїй сукупності визначають її соціальне становище у виробництві й розподілі суспільних благ, в управлінні державними і суспільними справами та у системі суспільних відносин загалом. При цьому вона володіє відповідним правовим статусом, важливою передумовою для встановлення якого є громадянство.

Тож інститут громадянства є визначальним у розв'язанні проблеми співвідношення автономії особи як суб'єкта природних прав людини з колективними інтересами. Крім того, інститут громадянства є одним з основних атрибутів державності. Статус громадянина певної держави наділяє особу визначеним обсягом прав, свобод та обов'язків, захищає її права як всередині держави, так і за її межами. Саме тому поняття інституту громадянства є актуальним та вимагає дослідження.

Перш ніж розкрити поняття інституту громадянства, на початку вважаємо розкрити сутність категорії «громадянство».

Поняття «громадянство» – багатоаспектне явище, яке розглядається в сучасній юридичній науці під різними кутами. Зокрема, одна група вчених розглядає громадянство як правовий статус особи. До прикладу, на думку В.Ф. Погорілка, громадянство є тією необхідною підставою, яка надає особі, що має статус громадянина, можливість повною мірою долучитися до політичного, економічного, правового та культурного життя суспільства й держави. Обсяг тих прав і свобод, якими особа може користуватися в окремій державі, а також обсяг обов'язків, що покладені на неї цією державою,

знаходяться у прямій залежності від наявності чи відсутності в особі статусу громадянина даної країни [75, с.114]. Схожою є думка А.А. Винокурова. Він вважає, що громадянство, будучи найважливішою юридичною передумовою правового становища особи в суспільстві, являє собою правовий зв'язок особи зі своєю державою і зумовлює взаємні права та обов'язки громадян і держави [35, с. 11]. На думку О.О. Майданик громадянство України – це певне правове становище особи, обумовлене її належністю до нашої держави, наслідком якого є виникнення взаємних прав та обов'язків громадян і держави [67, с. 72].

Друга група сформованих підходів у юридичній науці до громадянства представлена його розумінням як правового зв'язку між особою та державою. Зокрема, Ю.М. Тодика визначає громадянство як постійний правовий зв'язок між фізичною особою і Українською державою, що проявляється у їх взаємних правах та обов'язках. Більше того, вчений розглядає громадянство в трьох аспектах: як суттєву характеристику основ правового статусу особи; як суб'єктивне право особи на громадянство і як правовий інститут конституційного права [97, с. 239 – 242].

У юридичному енциклопедичному словнику громадянство визначається як «стійкий правовий зв'язок особи з конкретною державою» [86, с. 64]. На думку В.С. Шевцова, громадянство – це такий правовий зв'язок особи з державою, який, обумовлюючи постійне, повне і стійке поширення на цю особу юрисдикції, є тією самою необхідною передумовою для можливого застосування до особи законів цієї держави [108, с. 21]. І.І. Лукашук дає визначення громадянства як правового зв'язку особи з державою, де визначальними є взаємні права та обов'язки, не беручи до уваги часовий чинник набуття громадянства, а також характер даного зв'язку [66, с. 14].

В. І. Кузнецов подає розгорнуте визначення громадянства, враховуючи зазначені вище фактори: «громадянство – це стійкий правовий зв'язок фізичної особи з певною державою, який виражається в наявності

встановлених законом взаємних прав і обов'язків фізичної особи і держави щодо їх ставлення одне до одного» [59, с. 187 – 188]. У даному визначенні чітко окреслені критерії ставлення до громадян та їх відмінності від осіб, що тимчасово знаходяться на території держави і перебувають з даною державою в правовому зв'язку, який має інший характер. Є.О. Кутафін дає таке визначення громадянства: «Це приналежність особи до народу держави, що породжує правовий зв'язок особи з державою і виражається в сукупності взаємних прав і обов'язків» [60, с. 83].

Треба зазначити, що у радянський період, а інколи й нині громадянство визначалось і визначається не тільки як правовий, а й як політико-правовий та навіть політичний зв'язок людини з державою [50, с. 64].

Ю.А. Атаніязова вважає, що «громадянство являє собою особливий стійкий і безперервний політико-правовий зв'язок (приналежність) людини з державою, що юридично виражається в нормативному закріпленні підстав вступу, набуття і втрати громадянства, за наявності яких дана особа отримує можливість користуватися всіма встановленими законом правами і свободами, а також набувати зобов'язань, що становлять правовий статус громадянина даної держави» [28, с. 8]. Не цілком погоджуємось з думкою вищезазначеної вченої, оскільки якщо ж все-таки виходити з визначення громадянства як політико-правового зв'язку людини з державою, доведеться визнати, що коли людина знаходиться в політичній опозиції до держави, не поділяє політики її керівництва, а отже, втрачає політичний зв'язок з нею, це може бути підставою для того, щоб не вважати таку людину громадянином даної держави, або для позбавлення її права на громадянство. Зрозуміло, це суперечить положенням міжнародного права, українського законодавства та самій ідеї прав людини. Але повністю відкидати із визначення громадянства таку його ознаку як належність громадянина до держави, як зауважує П.О. Великоречанін, не слід, оскільки така ознака все ж притаманна громадянству, хоч і не розкриває повністю його сутності [34, с. 108].

Особливою є думка М.І. Суржинського, який стверджує, що громадянство не можна розглядати ні як правовий зв'язок між особою і державою, який існує поза взаємними правами і обов'язками даної особи і держави, ні як механічну сукупність цих прав і обов'язків. Громадянство – двосторонній правовий зв'язок між особою і державою, де обидва суб'єкти мають взаємні права і обов'язки, які становлять зміст громадянства будь-якої держави. Звідси випливає, що зміст громадянства, з одного боку, становлять взаємні права і обов'язки, з іншого – держави щодо особи. При цьому вони виникають та існують у зв'язку із поширенням суверенної влади на дану особу незалежно від її місця перебування – у межах даної держави чи поза її межами [92, с. 15].

Третя група вчених визначає громадянство як правовідношення між державою та людиною. О.І. Чупріс зазначає, що громадянство – це особливе суспільне відношення між державою і людиною, при якому держава визнає її приналежність до своїх громадян (співвітчизників), наділяє правовим статусом громадянина, що тягне за собою встановлення між ними політико-правових зв'язків, які обумовлюють їх постійний, триваючий і стійкий характер [107, с.44]. На думку Р.Б. Бедрія громадянство України – це комплексне, стійке правовідношення за участю особи та української держави, змістом якого є взаємні права та обов'язки сторін [29, с. 10].

На законодавчому рівні термін громадянство визначено у Законі України «Про громадянство України», під яким розуміється правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах і обов'язках. Законодавче визначення поняття «громадянство» є не зовсім вдалим, оскільки не повною мірою відображає саме характер постійності правових зв'язків між особою і державою.

Е нашому законодавстві все ще громадянство зводиться до сукупності прав і обов'язків, які є в цьому розумінні громадянства не правовим наслідком, а змістом громадянства. На нашу думку, визначення громадянства через конструкцію правового зв'язку, що виявляється у взаємних правах і

обов'язках, зводить громадянство до правового статусу особи, а це зумовлює заперечення статусу громадянства як передумови володіння правовим статусом громадянина і його реалізації, та права на громадянство як суб'єктивного права особи.

Звертаючись до положень Загальної декларації прав людини (ст. 15), закріплених у законодавстві України, право на громадянство є невід'ємним правом кожної людини. На підтвердження цього свідчать ст. 24 і 25 Конституції України, преамбули Закону, згідно з якими не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками політичних чи інших переконань; громадянин України не може бути позбавлений громадянства або права змінити громадянство [1]. Тому таке визначення поняття громадянства, на нашу думку, є досить неповним та не достатньо обґрунтованим.

Отже, із наведеного вище випливає, що громадянство являє собою особливий зв'язок між державою й особою, що базується на юридичному визнанні державою цієї особи своїм громадянином і набутих ним, у зв'язку з цим, прав і обов'язків. Від того, як будуть урегульовані в державі питання громадянства (питання взаємодії особи та держави), багато в чому залежать стабільність та безпека суспільства.

Надалі вважаємо за доцільне розкрити сутність інституту громадянства.

Передусім слід зазначити, що поняття правового інституту у правовій науці визначається з різних позицій. Наведемо окремі з них. Л.І. Заморська визначає правовий інститут як структурну складову частину права, що впорядковує такі суспільні відносини, які підлягають нормативній регламентації правовими приписами та входять до нього [45, с. 81]; Н.О. Левицька наводить визначення нормативно-правового інституту як комплексу нормативно-правових приписів, що регулює за допомогою специфічних правових прийомів та засобів певний вид чи аспект однорідних суспільних відносин [63, с. 2].

Ознаками правового інституту у більшості наукових праць називається таке: єдність правових норм, регулювання певної групи однорідних суспільних відносин, відносна самостійність певного правового інституту. Водночас висловлюється й інший погляд. Так, О.А. Киримова цілком слушно зазначає, що юридичні норми, які становлять правовий інститут, є не тільки продуктом соціально-економічних умов розвитку суспільства, а й результатом свідомої діяльності людей. Правовий інститут є об'єктивним правовим утворенням, яке адекватно відображає усю палітру суспільних відносин. До суб'єктивного фактора у формуванні правового інституту О.А. Киримова відносить ступінь усвідомлення необхідності правового регулювання, захист інтересів певної соціальної групи тощо [48, с. 16].

Правові інститути в системі права є відносно самостійними, вони розрізняються між собою специфікою правового регулювання, яка зумовлюється специфікою функціонування суспільних відносин. Правовий інститут включає субінститути, які регулюють окремі різновиди суспільних відносин.

Одним із важливих правових інститутів є інститут громадянства. Найбільш вагомо таку позицію визначає М.І. Суржинський. На його погляд, громадянство існує у «вигляді інституту права, тобто у вигляді об'єктивно відокремленої в одній галузі або декількох галузях права сукупності взаємозалежних юридичних норм, що регулюють невелику групу видових відносин» [95, с. 99]. Сукупністю правового інституту громадянства є норми права, які регулюють набуття та отримання громадянства, порядок його оформлення, зміни, відмови, позбавлення тощо. У свою чергу, зазначені норми є субінститутами та регулюють невеликі за обсягом структурні елементи інституту громадянства. Наведемо деякі приклади субінститутів громадянства: 1) субінститут набуття громадянства включає норми права, які регулюють порядок та процедуру набуття громадянства відповідно до принципів «права ґрунту», «права крові», встановлюють загальний і спрощений порядок прийняття у громадянство, порядок набуття

громадянства жінками і дітьми, порядок набуття громадянства України громадянами інших держав; 2) субінститут отримання громадянства включає норми права, які встановлюють строк подання до місцевого комісара відповідної заяви тими особами, які не мають підстав набути громадянство; порядок отримання громадянства тими особами, які проживають за межами України; 3) субінститут правового статусу громадянина України містить норми права, які встановлюють права (зокрема, громадянські та політичні) й обов'язки громадянина; 4) субінститут відмови від громадянства включає норми права, які встановлюють строк, протягом якого подається відмова від громадянства; визначають вимоги до заяви про те, громадянство якої держави особа хоче набути; порядок набуття свідоцтва про відмову від громадянства; порядок отримання особою, яка відмовилася від громадянства України, тимчасового посвідчення для перебування у державі [98, с. 49].

Отже, інститут громадянства є сукупністю субінститутів, комплексом взаємопов'язаних і взаємозумовлених правових норм, що регулюють у своїй сукупності порядок набуття, отримання, оформлення, правовий статус громадянина, відмову, позбавлення громадянства.

Зміст будь-якого правового інституту постійно змінюється відповідно до нових політичних, економічних, соціальних відносин у державі. З'являються нові субінститути, які покликані більш докладно і конкретно регулювати суспільні відносини, виникає необхідність модернізації чинних правових норм. Так, зміни у правовому регулюванні інституту громадянства виникли у зв'язку з появою нових явищ, які дістали вираження у правових інститутах множинного громадянства, громадянства Європейського Союзу, культурного, екологічного громадянства. В Україні структура інституту громадянства весь час змінюється, що значною мірою зумовлюється розширенням правового статусу громадян України відповідно до змін у системі відповідного законодавства України.

Зауважимо, що правовий інститут завжди здійснює регулювання певної галузі права, яка визначається відповідно до предмета і методу

правового регулювання суспільних відносин. За предметом регулювання правові інститути поділяються на конституційні, цивільні, кримінальні тощо; за характером регулювання - на матеріальні і процесуальні; за обсягом нормативно-правових приписів - на прості і складні; за функціями у правовому регулюванні - на регулятивні й охоронні; за сферою поширення нормативно-правових приписів - на галузеві, міжгалузеві тощо [62, с. 22].

А.М. Гаврилук зауважує, що у дослідженнях структурних елементів системи права центральне місце посідає з'ясування поняття галузі права та її правових інститутів, що зумовлює «уточнення характеристик формування правового інституту як системної категорії і як поняття категорії вищого ряду для окреслення найточнішої моделі побудови прав, обов'язків, відповідальності та врахування її закономірностей у практиці вдосконалення національного законодавства» [37, с. 101]. У теорії права визначають як галузеві, так і міжгалузеві інститути. «Міжгалузевий правовий інститут є комплексом нормативно-правових приписів, що відображає загальні для галузей права юридичні конструкції і спрямований на регулювання певного аспекту уподібнених суспільних відносин, забезпечення їх однотипності» [62, с. 23].

Існує декілька поглядів щодо віднесення інституту громадянства до галузі права. Його визначають як конституційно-правовий інститут, як державно-правовий інститут та як інститут, що має міжгалузевий характер.

Так, М.І. Суржинський доцільно вказує, що основу інституту громадянства становлять норми конституційного права, з такої позиції він є конституційно-правовим інститутом, а враховуючи, що відносини громадянства регламентуються й іншими галузями права (адміністративним, цивільним, сімейним правом), інститут громадянства має також міжгалузевий характер [95, с. 97]. Юридичне значення інституту громадянства розглядає Ю.М. Тодика, аналізуючи політико-правові аспекти громадянства, він також досліджує громадянство України в конституційному аспекті, наводить його основні характеристики, конституційні норми про

громадянство у зарубіжних країнах, зміст та сутність біпатридів, нерівність правового статусу громадян держави й інших осіб, які не мають такого статусу, хоча і проживають у її межах, взаємозв'язок громадянства і політичного режиму [97, с. 7].

На нашу думку, варто погодитись із поглядом М.І. Суржинського про міжгалузевий характер інституту громадянства. У широкому розумінні інститут громадянства справді є міжгалузевим інститутом. Зокрема, відносини громадянства перебувають у сфері регулювання й інших галузей права (адміністративного, цивільного, сімейного, трудового, кримінального, господарського права) [95, с. 101]. Так, Господарським, Митним, Податковим кодексами України, які регулюють відносини у сфері економіки, чітко розподіляється правовий статус резидентів та нерезидентів у господарському житті, оподаткуванні їхньої підприємницької діяльності, здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. Таким чином, розгляд інституту громадянства як міжгалузевого багатофункціонального явища є обґрунтованим.

О.М. Ізотова розглядає інститут громадянства у широкому розумінні таким чином: це сукупність норм права, відокремлених у рамках конституційного законодавства і регулюючих групу особливих суспільних відносин, пов'язаних із визначенням, придбанням і припиненням громадянства, які спираються на відповідні принципи, з метою забезпечення стійкого правового зв'язку людини з державою; передбачають певні механізми цього впливу стосовно конкретних людей у конкретних життєвих ситуаціях; характеризуються специфічною термінологією, що виокремлює їх у системі інститутів конституційного права [47, с. 6].

Щодо визначення основою інституту громадянства конституційної норми зазначимо таке: у сучасних умовах суспільного розвитку конституційні норми як норми Основного Закону держави справді визначають базові основи громадянства. Проте історія розвитку і становлення інституту громадянства, зокрема в період української революції,

свідчить, що спочатку був розроблений та почав діяти Закон УНР «Про громадянство УНР» від 2 березня 1918 р., а вже потім була розроблена Конституція УНР від 29 квітня 1918 р., яка внаслідок гетьманського перевороту в Україні так і не набрала чинності.

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що інститут громадянства є комплексом юридичних норм, розподілених залежно від правового змісту на субінститути. Норми інституту громадянства визначають коло суб'єктів цього виду відносин, їх правовий статус, права та обов'язки. Інститут громадянства має предметний характер, адже покликаний здійснювати регулювання визначених суспільних відносин: набуття й отримання громадянства, оформлення громадянства, зміну та відмову від громадянства, правовий статус громадянина, позбавлення громадянства. Інститут громадянства пройшов тривалий період свого становлення і подальшого розвитку; до його специфіки віднесемо конституційну основу та міжгалузевий характер. Він є конкретизованою сукупністю однорідних субінститутів, комплексом взаємопов'язаних і взаємозумовлених правових норм, що регулюють порядок і процедуру набуття, отримання, оформлення громадянства, правовий статус громадянина, відмову, позбавлення громадянства через застосування переважно імперативного методу правового регулювання.

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ

2.1. Конституційно-правове регулювання громадянства України

Громадянство, як і будь-яке інше державно-правове явище, поєднує у собі зміст і форму. Водночас правова природа цього явища розкривається шляхом здійснення державою правового регулювання інституту громадянства. При цьому характерною ознакою такого правового регулювання слід вважати наявність специфічного механізму, до структурних елементів якого належать норми права, об'єктивовані у відповідних нормативно-правових актах.

Перш ніж розкрити сутність конституційно-правового регулювання громадянства України, на початку вважаємо дати визначення такому поняттю, як «правове регулювання».

У межах проведення дослідження важливо проаналізувати різні підходи до визначення цього поняття в юридичній науці та літературі. Слід зазначити, що на сьогодні серед науковців відсутня єдність позицій стосовно визначення сутності й поняття правового регулювання.

У Тлумачному словнику сучасної української мови не визначено поняття саме правового регулювання, проте визначена сутність поняття регулювання як такого. Відповідно до положень зазначеного тлумачення термін «регулювання» означає впорядкування чого-небудь, керування чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі з метою домогтися нормальної роботи дії, чи злагодженої взаємодії складових та (або) з метою досягти належного ступеню виявлення чогось [32, с. 1207].

Оскільки право покликано регулювати суспільні відносини, отже відповідно до цього тлумачного словника, визначення поняття «правового регулювання» можна сформулювати як впорядкування за допомогою права

суспільних відносин.

Для того, щоб визначити поняття «правове регулювання», слід звернутися до юридичної енциклопедії, у якій дано таке визначення: «Правове регулювання (від лат. *regulare* – спрямовувати, впорядковувати) – один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави» [111, с. 40]. Проте визначення правого регулювання окрім того що визначає його як явище, також має визначати його головне завдання. Тому слід зазначити, що наведене вище визначення є досить вузьким оскільки надто вузько визначає мету яку прагне досягти держава за допомогою такого регулювання.

На думку П.М. Рабіновича, правове регулювання - це здійснюваний всією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, закріплення, охорони та розвитку [81, с.137]. В.І. Теремецький зазначає, що правове регулювання є специфічною діяльністю, яка є засобом упорядкування та регламентації суспільних відносин за допомогою норм права. Вчений підкреслює, що сутністю, основним завданням регулювання є впорядкування, налагодження механізму взаємодії між суб'єктами суспільних відносин [96, с. 51]. О. Ф. Скакун під зазначеним терміном розуміє здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону та розвиток [89, с. 488].

Слушною вважається думка М.В. Цвіка та О.В. Петришина, які визначають правове регулювання як здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування [103, с. 207, 208]. Зазначене визначення найбільш повно визначає поняття «правове регулювання» як одне з найважливіших правових явищ, із вказівкою на основні його ознаки, завдання та предмет впливу.

Доцільно зазначити, що правове регулювання здійснюється за допомогою спеціальних юридичних засобів, до яких зараховуються правові явища,

що виражаються в настановах, діяннях і технологіях, за допомогою яких задовольняються інтереси й потреби суб'єктів правовідносин і відбувається досягнення соціально корисних цілей. Обґрунтуванням цієї тези можна вважати такі підходи вчених до визначення сутності правового регулювання, а саме: воно розглядається як вплив, який здійснюється всією системою юридичних засобів на суспільні відносини з метою їх упорядкування (А.В.Малько) [68, с.5]; вплив права на суспільні відносини за допомогою юридичних засобів: норм права, правовідносин, актів реалізації права (А.І.Бобильов) [31, с. 10]; цілеспрямований вплив на соціальні відносини, що здійснюється правовими юридичними засобами (К.В. Шундіков) [114, с. 54].

З аналізу цих визначень можна визначити, що визначення чіткого переліку інструментів, які зараховуються до заходів правового впливу, у кожного з авторів різне. Тому доцільно надалі виходити з того, що до зазначених заходів потрібно зарахувати ті інструменти, за допомогою яких суспільні відносини, що утворюють предмет правового регулювання, набувають юридичної форми, а отже, відбувається регламентація діяльності суб'єктів відповідних правовідносин.

Правове регулювання має здійснюватися в чіткій відповідності до вимог, тобто тими базовими положеннями, які сформульовано з урахуванням суспільного досвіду, специфіки об'єкта і предмета правового регулювання, яким повинна відповідати чинна система джерел права. Здійснення правового регулювання із дотриманням таких вимог надасть можливість досягти оптимального рівня його ефективності.

Таким чином, правове регулювання забезпечує спеціально створений державний механізм. Головними складовими цього механізму є: а) норми права, зафіксовані в законах та інших правових актах, якими визначається модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин (норми права – основа механізму правового регулювання); б) юридичні факти, тобто конкретні життєві обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна чи припинення правових відносин; в) правові відносини, тобто

суспільні відносини, опосередковані нормами права; г) акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, тобто дії цих суб'єктів у межах приписів відповідних правових норм; д) правові санкції щодо порушників норм права [111, с. 40-41]. А основу механізму правового регулювання становлять норми права, зафіксовані в законах та інших нормативно-правових актах, якими визначається модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин.

Тобто, правове регулювання, в першу чергу, упорядковує суспільні відносини за допомогою нормативно-правових актів, розрахованих на їх багаторазове застосування за наявності передбачених ними обставин, тобто йдеться про об'єктивне право (систему законодавства) [93, с. 189].

З'ясувавши сутність правового регулювання надалі вважаємо за доцільне розкрити конституційно-правове регулювання громадянства.

Варто відзначити, що у вчених нема єдиного підходу до вирішення даного питання. Так, В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко вирізняють такі види джерел правового інституту громадянства: 1) Конституція України; 2) Закон України «Про громадянство України»; 3) інші нормативно-правові акти України, які видаються відповідно до Конституції і Закону України «Про громадянство України» [75, с. 114]. Тоді як, В.В. Кравченко виділяє такі джерела інституту громадянства: 1) Конституція України; 2) Закон України «Про громадянство України»; 3) чинні міжнародні договори України з питань громадянства; 4) підзаконні акти [58, с. 118]. Схожої думки дотримується О.Ф. Фрицький [102, с. 132-133], Л. Рубач, М. Мілорава, В.Коцюба [84, с. 5].

Незважаючи на вищевказані погляди, стаття 4 Закону України «Про громадянство України» встановлюється три види джерел, що регулюють питання громадянства: Конституція України, Закон України «Про громадянство України», міжнародні договори [44, с. 106].

Таким чином, можна дійти проміжного висновку, що правове регулювання інституту громадянства за допомогою нормативно-правових

актів упорядковує суспільні відносини у сфері набуття та припинення громадянства, а також при вирішенні інших питань, пов'язаних із громадянством. Ці нормативно-правові акти, належним чином упорядковані, утворюють певну систему, вони не існують ізольовано, а перебувають у тісній взаємодії з іншими нормативно-правовими актами, якими унормовано суміжні правовідносини.

Система конституційно-правових норм, що регулюють питання громадянства, утворює інститут громадянства, джерелами якого є: Конституція України; чинні міжнародні договори України з питань громадянства, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; закони України; підзаконні акти, що регулюють правовідносини у цій сфері.

Положення вищезазначених нормативно-правових актів закріплюють принципи громадянства та унормовують порядок набуття і припинення громадянства, а також визначають повноваження органів державної влади та інших організацій і установ, які беруть участь у вирішенні питань громадянства.

Надалі вважаємо за необхідне проаналізувати систему конституційно-правових норм, що регулюють питання громадянства.

Основним джерелом, як і в усіх інших інститутах і галузях права України, є Основний Закон – Конституція України [84, с. 5]. Конституція України регулює дане питання, а саме 4, 24, 25, 106 статті. Хоча Основний Закон України регулює лише основні принципи громадянства, але має найвищу юридичну силу і на підставі нього приймаються інші нормативно-правові акти.

У статті 4 Конституції України записано, що в Україні існує єдине громадянство. Цей конституційний принцип конкретизовано в пункті 1 статті 2 Закону України «Про громадянство України», у якому передбачено, що реалізація принципу єдиного громадянства виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Крім того,

зазначеною вище статтею Конституції України передбачено, що підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом. Це положення детальніше розкрито в пункті 2 частини 1 статті 92 Конституції України, де записано, що громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства визначаються виключно законами України [1].

Відповідно до частини 1 статті 25 Конституції України громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Тобто, на законодавчому рівні гарантовано, що іноземець чи особа без громадянства можуть звернутися до Президента України з клопотанням про надання їм громадянства України.

Відзначимо, що проголошена у статті 25 Основного Закону України норма про заборону позбавляти особу громадянства лише частково відтворює приписи, які містяться в міжнародно-правових актах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Зокрема, у статті 15 Загальної декларації прав людини записано, що «ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства» [2]. Схожа норма закріплена й у статті 4 Європейської конвенції про громадянство, якою також заборонено безпідставно позбавляти особу громадянства.

Отже, можна дійти проміжного висновку про те, що названі міжнародно-правові документи не містять абсолютної заборони щодо позбавлення громадянства. Вони лише містять положення про те, що позбавлення громадянства має здійснюватися за наявності законних підстав, передбачених нормами національного законодавства. При цьому у статті 1 Європейської конвенції про громадянство передбачено, що внутрішньодержавне право держав-учасниць має узгоджуватися з принципами та правилами, що стосуються громадянства фізичних осіб, встановлених цим документом.

Згідно із ч. 2 ст. 25 Конституції України громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі, оскільки

перебуває під виключною юрисдикцією своєї держави. Положення цієї норми кореспондується з приписами частини 2 статті 33 Конституції України, якими встановлено, що громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну. Конституцією України визначено також повноваження Президента України з питань громадянства. Так, у пункті 26 частини 1 статті 106 Основного Закону записано, що Президент України приймає рішення щодо прийняття до громадянства України та припинення громадянства України [1].

Наступними за юридичною силою йдуть міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які згідно зі ст. 9 Конституції України [1] є частиною національного законодавства України. Законодавство України з питань громадянства встановлює пріоритет дії міжнародних договорів над національним законодавством. Тобто, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в Законі України «Про громадянство України», застосовуються правила міжнародного договору [102, с. 28].

Наступними за юридичною силою актами законодавства, що регулюють суспільні відносини у сфері громадянства, є закони України, серед яких основним є Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. № 2235-III. Цей Закон є спеціальним, регулювання питань громадянства здійснюється саме Законом України «Про громадянство України» [44, с. 106-126]. Цей Закон визначає: правовий зміст громадянства; підстави, порядок набуття й припинення громадянства; повноваження органів державної влади, що вирішують питання громадянства; порядок оскарження рішень та дій (бездіяльності) органів державної влади, їх посадових і службових осіб.

Важливу групу актів законодавства про громадянство України становлять закони, які регулюють правовідносини в інших сферах життєдіяльності суспільства, але є дотичними до інституту громадянства (побіжно його торкаються). Це так звані «суміжні законодавчі акти», які

безпосередньо не регулюють питання громадянства, однак за своїм предметом регулювання визначають різні правовідносини, що виникають з приводу набуття або припинення громадянства України. До таких належить, зокрема, Закон України «Про правонаступництво України». Відповідно до статті 9 цього Закону всі громадяни Союзу РСР, які на момент проголошення незалежності України постійно проживали на території України, визнані громадянами України [42, с. 11].

Приймаючи таке рішення, Україна гарантувала забезпечення прав людини кожному громадянину України незалежно від національної належності та інших ознак відповідно до міжнародно-правових актів про права людини. До суміжних законів у галузі громадянства відносять також Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, закони України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», «Про Службу безпеки України», «Про Національну поліцію», «Про Кабінет Міністрів України», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та ін. Надзвичайно важливим є те, що Закон України «Про громадянство України» та суміжні закони України («Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про імміграцію», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про закордонних українців» та ін.) перебувають у тісному взаємозв'язку на засадах внутрішньої субординації (підпорядкованості).

Наступна група актів, що регулюють дане питання, є підзаконні нормативно-правові акти, під якими розуміють акти, що видаються відповідно до закону, на підставі закону, для конкретизації законодавчих розпоряджень та їх трактування або встановлення первинних норм [88, с.362]. Підзаконні нормативні акти різняться за юридичною силою, яка залежить від становища органів держави, що видають ці акти, їх компетенції, а також їх характеру і призначення. Крім того, акт нижчестоящего органу держави має відповідати не тільки Конституції та законам України, а й нормативно-правовим актам усіх вищих державних органів [93, с. 192-193].

Серед указів Президента України в галузі громадянства значну роль відіграють ті, що спрямовані на забезпечення реалізації положень Закону України «Про громадянство України». До них належить Указ Президента України «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України» (із змінами і доповненнями). Цим документом, зокрема, затверджено Положення про Комісію при Президентові України з питань громадянства та Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень. Зазначеним Порядком з-поміж іншого визначено перелік документів, які подаються для встановлення, оформлення та перевірки належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, припинення громадянства України, скасування рішень про оформлення набуття громадянства України, а також процедур подання цих документів та провадження за ними, виконання прийнятих рішень з питань громадянства України [42, с. 11].

Серед актів Кабінету Міністрів України з питань громадянства слід назвати такі: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 травня 2014 р. №152 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон», Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2014 № 289 «Про затвердження Порядку оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території України», Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509 «Про облік осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції».

За підзаконними нормативно-правовими актами йдуть відомчі акти. Під відомчим актом розуміють підзаконний нормативний акт (указ, інструкцію, нормативний наказ тощо), який видається у межах компетенції

того або іншого органу виконавчої влади, містить вторинні (похідні) норми, які розкривають і конкретизують первинні норми, приймаються на їх основі, спрямовані на їх виконання [88, с. 365]. Вони спрямовані на реалізацію законів, указів Президента України та постанов Кабінету Міністрів України щодо більш детального регулювання процедур з питань громадянства. Одним із таких актів є: наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження форм заяви-анкети для оформлення тимчасового посвідчення громадянина України та журналу їх обліку» від 25 грудня 2003 р. № 1598/260 [22].

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що конституційно-правове регулювання громадянства України – це система конституційно-правових норм, що регулюють питання громадянства, які утворюють інститут громадянства, джерелами якого є: Конституція України; чинні міжнародні договори України з питань громадянства, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; закони України; підзаконні акти, що регулюють правовідносини у цій сфері. Конституційні норми, які проголошують та гарантують громадянство в Україні, закріплено у ст.ст. 4, 25 Конституції України та у багатьох інших статтях Основного Закону, де мова йдеться про громадян, тобто прямо вказується наявність ознаки громадянства України. Характер держави і суспільства завжди визначається правовим статусом особи і окремого громадянина.

2.2. Принципи громадянства

Зміни, що відбулися в економічній, політичній, духовній, соціальній сферах українського народу обумовили виключну актуальність питання правових принципів громадянства України, що насамперед пов'язано з формуванням нової концепції взаємовідносин «громадянин – держава», побудованої на демократичних засадах, проголошенням в Україні людини найвищою соціальною цінністю. Вперше принципи законодавства України про громадянство були закріплені у Законі України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року, що знаменувало факт існування системи правових принципів громадянства України.

Принципи громадянства мають важливе значення для законодавчого закріплення інституту громадянства та практики подальшого застосування відповідних законодавчих приписів. На жаль, на нинішньому етапі розвитку нашої держави практична реалізація принципів громадянства не забезпечується на належному рівні та потребує суттєвого покращення, що цілком ймовірно, пов'язано із загальною негативною суспільно-політичною та економічною ситуацією в Україні. Все зазначене вище свідчить про актуальність даного питання та його розкриття.

З метою розкриття принципів громадянства України, на початку вважаємо за доцільне дати визначення такій категорії, як «принципи».

Поняття «принцип» у науковій літературі визначається по-різному, зважаючи на його різноаспектність і міжгалузеву значимість. Відповідно до Юридичної енциклопедії дефініція «принципи» визначається (франц. *principe*, від лат. *Principium* - начало, основа), як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки» [111, с. 110]. Вони становлять суть певного правового інституту, є найважливішими нормами, що визначають його якісні особливості.

А.А.Пухтецька зазначає, що поняття «принцип» у європейських

країнах усталено вживається починаючи із середніх віків, беручи початок від давньофранцузької «*principe*» і латинської «*principium*», які, у свою чергу, є похідними від латинської «*princeps*» лідер, імператор [80, с. 8]. Основні принципи, уважає С.Д. Гусарєв, це основні засади, вихідні положення, які відображають сутнісні властивості права [39, с. 22-27].

На думку А.О. Поляничко, «принципи – це те, що підкреслює соціальну значущість права у правовій, демократичній державі, якою конституційно визначена Україна» [76, с. 55]. Принципи знаходять своє відображення насамперед у свідомості законодавців, суддів, інших суб'єктів правотворчості та правозастосування. В ідеалі принципи мають окреслювати згоду всіх членів спільноти щодо права і збігатися із розумінням спільнотою категорій «правильно» й «неправильно» [25, с. 32].

За допомогою юридичних принципів відбувається своєрідне саморегулювання всієї правової системи, забезпечується взаємоузгодженість і взаємодія її складових. Наприклад, у правозастосовній діяльності принципи виконують функцію критерію оцінювання фактичних обставин справи з метою обґрунтування правозастосовного акта.

Отже, під принципами необхідно розуміти найважливіші вияви демократизму нашого суспільства, основним завданням якого є побудова правової держави.

З'ясувавши сутність категорії «принципи» надалі розкриємо поняття принципів громадянства.

Принципи громадянства – складне та багатогранне явище. Саме принципи є тією основою, яка зв'язує воедино різноманітні складові громадянства, найбільш повно відображає його сутність як цілісного правового інституту. до правових принципів громадянства належать не окремі норми, що регулюють окремі суспільні відносини (або їхню групу), пов'язані з громадянством, а тільки ті, які становлять основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю і

відображають сутність і зміст громадянства України; закріплюються в Конституції та чинному законодавстві України.

Будучи відображеними в законодавстві, принципи громадянства, по-перше, самі набувають регулюючого значення, і, по-друге, виступають як вихідні засади правового регулювання всіх відносин громадянства. У зв'язку з цим першочергове значення принципів громадянства виявляється в тому, що вони: 1) відбивають сутність та зміст інституту громадянства; 2) є вихідними засадами; 3) діють безпосередньо; 4) є основою для практики державного будівництва у сфері громадянства; 5) в них відтворюється поведінка особи, обсяг її свободи; 6) є показником демократичності держави [94, с. 443].

Виходячи з вищезазначеного, принципи громадянства можна визначити як такі його нормативні засади, за допомогою яких з'ясовуються сутність та зміст громадянства, діють безпосередньо та становлять керівні положення правового регулювання всіх відносин громадянства.

Розкривши сутність принципів громадянства надалі вважаємо проаналізувати систему принципів громадянства.

Принципи громадянства, як і будь-які інші принципи, діють в рамках цілісної системи, де сутність та призначення кожного принципу визначається не тільки власним змістом, але й функціонуванням всієї системи. Систематизація принципів громадянства необхідна, з одного боку, для всебічного вивчення на науковому рівні громадянства як правової категорії, а з іншого – для створення умов удосконалення чинного законодавства в цій галузі.

Українські вчені О. Фрицький [101, с. 128], К. Шкумбатюк [112, с. 7] зазначають, що громадянство України відповідно до ст. 2 Закону України «Про громадянство України» ґрунтується на семи принципах; В. Кравченко виділяє дев'ять принципів громадянства, додаючи вихідні положення, які закріплені в ст. 25 Конституції України [58, с. 107–109].

Спираючись на досягнення конституційно-правової думки в галузі принципів громадянства, можна дійти проміжного висновку, що науковці найчастіше диференціюють їх за: 1) змістом і сферою виявлення. Відповідно розрізняють дві групи принципів: а) загальні політико-правові принципи, що мають найширшу сферу об'єктивації у праві, пронизують всі його складові, виступають як базові принципи; б) спеціальні, виходячи з подвійного характеру інституту громадянства (по-перше, як об'єктивно існуючого політико-правового зв'язку фізичної особи і держави, і, по-друге, як державно-правового інституту, що являє собою сукупність правових норм, які регулюють відносини з приводу громадянства) [77, с. 123]; 2) ступенем значущості принципів при характеристиці змісту (сутності) громадянства України та рівнем їх правового закріплення. Відповідно до цього виділяють три групи принципів: а) загальні або загальноправові чи політико-правові принципи громадянства; б) особливі – принципи, які характеризують громадянство як цілісний інститут права; в) спеціальні – принципи, які є спрямованими для певних підінститутів громадянства і головними при регулюванні конкретних правовідносин, що виникають з приводу громадянства України [64, с. 9–11]; 3) природою інституту громадянства. З огляду на це виділяють дві групи принципів: а) загальні політико-правові принципи, які ґрунтуються на фундаментальних засадах конституційного устрою України і властиві не тільки інституту громадянства, а й іншим політичним, соціальним і правовим інститутам; б) специфічні – суть яких полягає в тому, що вони лежать в основі конкретних відносин особи з приводу набуття та припинення громадянства [71, с. 12–13].

Незважаючи на різні точки зору щодо розуміння системи принципів громадянства та відповідних їх груп, утворених за певними класифікуючими ознаками, конституційно-правова наука в цілому досить єдина у визначенні кола загальних чи політико-правових принципів громадянства, які підтверджують основні принципи права. Традиційно до цієї групи відносять наступні принципи: повновладдя народу; державного суверенітету;

демократизму; інтернаціоналізму; поєднання інтересів особи, держави і суспільства; пріоритетності норм міжнародного права [64, с. 9–11].

Щодо визначення кола спеціальних принципів громадянства, то в юридичній літературі висловлюються різні точки зору. Так, вітчизняні автори, які поділяють принципи громадянства на дві групи (загальні та спеціальні), до останніх відносять: єдинність громадянства України; рівне громадянство як основа правового статусу особи; загальний порядок прийому до громадянства України; поєднання принципу ґрунту і принципу крові; невизнання автоматичної втрати громадянства; недопустимість позбавлення громадянства; єдність громадянства членів сім'ї; невизнання подвійного громадянства; дозвільний порядок виходу з громадянства; принцип невидачі громадян України іноземній державі; свобода і добровільність вибору громадянства; збереження громадянства України особами, які проживають за кордоном [74, с. 230].

Вчені, які поділяють принципи громадянства на три групи (загальні, особливі та спеціальні), до кола спеціальних принципів відносять значно вужчий перелік принципів, оскільки їх частина охоплюється іншою групою принципів, а саме: особливими принципами. Ця група принципів включає: єдине громадянство; свободу вибору громадянства; рівність громадян України; невидачу громадян України іноземній державі; захист українських громадян, які перебувають за кордоном; збереження громадянства України особами, які постійно проживають за кордоном [64, с. 9–11].

Принципи інституту громадянства України за нормативно-правовими актами, в яких вони закріплені, можна поділяти на: принципи, що визначені в Конституції України та Законі України «Про громадянство України». Враховуючи важливість принципу єдиного громадянства, Конституція України віднесла його до загальних засад конституційного ладу (ст. 4). Принципи інституту громадянства містяться також у ст. 25 Конституції України. Ними є: недопустимість позбавлення громадянства України; визнання права громадян України на зміну громадянства; невидача громадян

України іноземній державі; захист та піклування про громадян України, які перебувають за її межами.

Відповідно до Конституції України в ст. 2 Закону України «Про громадянство України» встановлено, що українське законодавство про громадянство ґрунтується на принципах: 1) єдиного громадянства; 2) запобігання виникненню випадків без громадянства; 3) неможливості позбавлення громадянина України громадянства України; 4) визнання права громадянина України на зміну громадянства; 5) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя; 6) рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України; 7) збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України [8].

Для більш ґрунтовного вивчення та розкриття принципів громадянства вважаємо за необхідне дослідити норми міжнародного права. Так, Європейська конвенція про громадянство 1997 році містить спеціальний другий розділ «Загальні принципи, що стосуються громадянства», ст. 4 якого закріплює: правові норми кожної держави-учасниці, що регулюють громадянство, базуються на таких принципах: 1) кожна особа має право на громадянство; 2) безгромадянства слід уникати; 3) жодна особа не може бути безпідставно позбавлена громадянства; 4) ні укладення шлюбу, ні розірвання шлюбу між громадянином держави-учасниці та особою, яка має громадянство іншої держави, ні зміна громадянства одним із подружжя під час перебування в шлюбі не впливають автоматично на громадянство другого з подружжя. Крім того, у ст. 5 Конвенції викладено принцип рівного громадянства, який називається «заборона дискримінації» [5].

Більш широкий перелік принципів передбачено у Рекомендаційному законодавчому акті «Про узгоджені принципи регулювання громадянства», схваленому Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць СНД 29 жовтня 1992 р. Цей перелік містить наступні принципи громадянства: 1) громадянство – невід’ємний атрибут державного суверенітету (ст. 1); 2) право кожної людини на громадянство (ст. 2); 3) неприпустимість позбавлення громадянства або права зміни громадянства (ст. 2); 4) неприпустимість дискримінації у питаннях громадянства за різними ознаками (ст. 3); 5) рівність громадянства незалежно від підстав набуття (ст. 4); 6) запобігання виникненню випадків безгромадянства (ст. 5, 7); 7) урахування постійного проживання на даній території при вирішенні питання про прийняття до громадянства (ст. 6); 8) принцип єдності сім’ї (ст. 8); 9) захист своїх громадян державою за межами своєї території відповідно до міжнародних норм (ст. 10); 10) укладення або припинення шлюбу з особою, яка є громадянином іншої держави, як правило, не тягне за собою зміни громадянства (ст. 11); 11) збереження громадянства незалежно від місця проживання (ст. 12); 12) неприпустимість видачі своїх громадян іноземній державі (ст. 13); 13) право на судовий захист у разі порушення прав особи в питаннях громадянства (ст. 14); 14) пріоритет міжнародних договорів по відношенню до національного законодавства (ст. 15) [83, с. 20–21].

Проаналізувавши міжнародні документи можна відзначити, що принципи громадянства, які містяться в них, з одного боку, характеризують громадянство як цілісний інститут права, а з другого – регулюють конкретні правовідносини, що виникають з приводу громадянства.

Таким чином, дослідивши чинне законодавство України та міжнародно-правові акти, справедливою видається класифікація принципів громадянства України як конституційно-правового інституту за наступними критеріями: значенням та місцем, які вони посідають у системі принципів громадянства. Відповідно до цього можна виділити загальні та спеціальні принципи. Загальні принципи – це найбільш узагальнені керівні засади, ідеї,

які пронизують увесь інститут громадянства, є його відправними початками, претендують на універсальність. Спеціальні принципи – це принципи, які розвивають і деталізують загальні принципи, спрямовують їх на регулювання конкретних правовідносин та є взірцем для конкретних держав, зважаючи на їх особливості та історичний розвиток.

До загальних принципів інституту громадянства України відносяться: право кожної людини на громадянство; запобігання виникненню випадків безгромадянства; неприпустимість безпідставного позбавлення громадянства; визнання права громадянина на зміну громадянства; рівність громадян незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства; збереження громадянства незалежно від місця проживання; неможливості автоматичного набуття та припинення громадянства.

До спеціальних принципів – єдине громадянство; поєднання принципу «права ґрунту» і принципу «права крові»; правонаступництво та територіальність при визначенні належності до громадянства; врахування безперервного проживання на даній території при вирішенні питання набуття громадянства; дозвільний порядок виходу з громадянства.

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що принципи громадянства - це нормативні засади, за допомогою яких з'ясовуються сутність та зміст громадянства, діють безпосередньо та становлять керівні положення правового регулювання всіх відносин громадянства. Принципи громадянства можна класифікувати за наступними критеріями: значенням та місцем, які вони посідають у системі принципів громадянства. Відповідно до цього можна виділити загальні та спеціальні принципи. До загальних принципів інституту громадянства України відносяться: право кожної людини на громадянство; запобігання виникненню випадків безгромадянства; неприпустимість безпідставного позбавлення громадянства; визнання права громадянина на зміну громадянства; рівність громадян незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства; збереження громадянства незалежно від місця проживання;

неможливості автоматичного набуття та припинення громадянства. До спеціальних принципів – єдине громадянство; поєднання принципу «права ґрунту» і принципу «права крові»; правонаступництво та територіальність при визначенні належності до громадянства; врахування безперервного проживання на даній території при вирішенні питання набуття громадянства; дозвільний порядок виходу з громадянства.

2.3. Міжнародні стандарти у галузі громадянства

Важливе значення у розвитку правової держави відіграє міжнародна співпраця в галузі громадянства. Враховуючи інтеграційні процеси, що відбуваються в світі, соціальні революції, виникнення нових держав можна стверджувати, що проблема міждержавної співпраці у цій галузі є однією з актуальних у міжнародному праві. Попри те, що громадянство як правове явище є єдиним, воно має два аспекти: міжнародно-правовий та внутрішньодержавний, кожен з яких може бути переважаючим залежно від фактичних обставин.

Варто відзначити, що міжнародне право є універсальним, а його норми і принципи є загальнообов'язковими для усіх держав-учасниць міжнародного співтовариства. Це також стосується і питання громадянства. Україна як член Організації Об'єднаних Націй (ООН), Ради Європи (РЄ), Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) взяла на себе зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів, у тому числі й у галузі громадянства.

На початку вважаємо за доцільне з'ясувати сутність категорії «міжнародний стандарт».

Слід зазначити, що в міжнародних документах поряд із найпоширенішим терміном «міжнародний стандарт» використовуються й інші терміни – «стандартні правила», «загальновизнані норми міжнародного права» та ін. Крім того, у юридичній літературі останнім часом досить часто використовується термінологічний вираз «міжнародні стандарти прав людини».

Спираючись на етимологічне значення терміна «стандарт» (від англ. standard – норма, зразок) можна вважати, що міжнародний стандарт – це зразок (норма), до якого слід прагнути [72, с. 633]. Саме такий підхід відображений у визначенні П. М. Рабіновича міжнародних стандартів прав людини. При цьому автор наголошує, що міжнародні стандарти прав людини

– це закріплені в міжнародних актах та інших міжнародних документах певні показники цих прав, до досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави [82, с. 19]. На окрему увагу заслуговує і визначення міжнародних стандартів, закріплене в українській «Юридичній енциклопедії». Його суть акумулює положення про міжнародні стандарти як міжнародні правові норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки в тих чи інших сферах міждержавного співробітництва [111, с. 615].

Отже, можна стверджувати, що міжнародні стандарти як правові норми ґрунтуються на загальних принципах міжнародного права і регулюють відносини, що складаються у ході їх реалізації. З огляду на це для них характерні такі ознаки, як нормативність, загальне визнання, тривалість дії, забезпечення застосування засобами міжнародного впливу і контролю. Водночас міжнародні стандарти мають і специфічні, притаманні лише їм ознаки. Ці ознаки можна виявити під час розроблення та застосування міжнародних стандартів, які розробляються декількома державами та приймаються в установленому порядку на основі консенсусу і є загальновизнаними нормами міжнародного права. При цьому міжнародні стандарти встановлюють мінімальний та максимальний обсяг їх змісту. Мінімальний обсяг – це такі вимоги, дотримуватися яких повинні всі держави; максимальний – це правила поведінки, до яких слід прагнути.

Вирізнення ознак міжнародних стандартів дає можливість з'ясувати, що останні містяться в міжнародних договорах та інших джерелах міжнародного права. Так, загальновизнаними міжнародними стандартами прийнято вважати міжнародні акти з прав людини, у тому числі і в галузі громадянства. При цьому міжнародні стандарти безпосередньо не регулюють питання громадянства, визначають лише правові межі, у яких держава може регулювати власне громадянство. Тобто вони, як слушно зазначає О. В. Журавка, є критерієм дійсності внутрішньодержавних актів, що стосуються громадянства [43, с. 11]. При цьому зміст міжнародних стандартів з питань громадянства не залишається незмінним, що пояснюється

дією фактора часу. Розвиток міжнародно-правового регулювання інституту громадянства, як і інших норм міжнародного права, що стосується прав і свобод людини, відбувається разом з розвитком міждержавних відносин.

Таким чином, міжнародні стандарти в галузі громадянства – це міжнародно-правові норми, на які повинні орієнтуватися у своїй діяльності всі держави: вони безпосередньо не регулюють питання громадянства, а встановлюють лише правові межі, в яких держава може регулювати власне громадянство; мінімальний обсяг їх змісту – вимоги, дотримуватися яких повинні всі держави, максимальний – вимоги, які мають бути пріоритетними в діяльності держав.

Якщо ж говорити про форму впливу міжнародних стандартів у галузі громадянства на норми національного права в цій галузі, то вона залежить від прийнятої в кожній конкретній державі концепції співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права. Так, ставлення України до питання про співвідношення національного та міжнародного права вперше було сформульовано в Декларації про державний суверенітет України 1990 року, де був проголошений «пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права» (ст. X) [6]. Тобто гносеологічною основою співвідношення міжнародних стандартів у галузі громадянства з нормами національного права з питань громадянства є теорія, згідно з якою міжнародні стандарти переважають над нормами національного законодавства і мають бути, як слушно зазначають вітчизняні вчені, інтегровані у внутрішньодержавні правові системи [74, с. 216]. Інтеграція міжнародних стандартів у внутрішньодержавну практику відбувається шляхом так званої імплементації. В українській «Юридичній енциклопедії» імплементація (від лат. *implere* – наповнювати, досягати, виконувати, здійснювати) визначається як організаційно-правова діяльність держав з метою реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань [101, с. 667]. При цьому йдеться не про формальне перенесення міжнародних стандартів у національне законодавство, що в результаті може спричинити їх

відторгнення, а про перетворення норм міжнародного права на норми внутрішнього права.

Як слушно зазначає К. Шкумбатюк, варто звернути увагу і на деякі загальні обставини: по-перше, громадянство як предмет міжнародно-правового регулювання є одним із невід'ємних прав людини, у якому відбитий зв'язок не тільки між особою і державою, а й між особою та міжнародним правом; по-друге, Україна як суб'єкт міжнародного права водночас має власну систему правових норм. Одночасно існують різні правові системи: система міжнародно-правових норм та система національного права. Отже, виникає дилема: як практично використовувати положення міжнародного права, співвіднести їх з внутрішньодержавним правом [113, с. 341].

Саме тому суверенна Україна, додержуючи загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, визначила своєю Конституцією чіткий порядок введення в дію цих норм на її території.

Відповідно до ст. 9 Конституції України «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Тут же міститься положення про те, що «укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України».

Отже, згідно з Конституцією України на території України діють ратифіковані міжнародні договори. Але щоб вони справді діяли, недостатньо лише назвати їх частиною внутрішньодержавного права. Як справедливо зазначав В. Ф. Погорілко, загальновизнані норми міжнародного права за своїм характером не є такими, що діють самі по собі, вони сприймаються правовою системою не як норми-регулятори, а як норми-принципи. Єдиний шлях їх виконання – видання відповідного законодавчого акта, а не посилення на міжнародні норми права [74, с. 216].

Положення ст. 9 Конституції України мають надзвичайно важливе правове значення, оскільки вони певною мірою дають відповіді на запитання

практичного застосування положень міжнародних договорів в Україні та їх співвідношення з чинним законодавством України, у тому числі в галузі громадянства.

Перелік міжнародних договорів України, що підлягають ратифікації (тобто затвердженню вищим органом державної влади) передбачений в ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. [16]. Серед них – міжнародні договори України, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, у тому числі в галузі громадянства.

Відповідно до Конституції України (ст. 9) та Закону України «Про міжнародні договори України» (ст. 19) пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права (міжнародних стандартів) перед нормами національного права ґрунтується на таких засадах: 1) чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства; 2) якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, закріплено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору; 3) у внутрішньому правопорядку міжнародний договір, обов'язковий для України, не може суперечити Конституції України.

Пріоритет положень міжнародного договору України над національним законодавством закріплено і в Законі України «Про громадянство України». Згідно з ч. 2 ст. 4 Закону, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в цьому Законі, застосовуються правила міжнародного договору. Тобто, міжнародні договори України про громадянство, щодо яких прийнято спеціальний закон про їх ратифікацію, наділені більш високою юридичною силою щодо законів України. При цьому слід зазначити, що конкретні напрями впливу міжнародних стандартів на громадянство як правове явище різні.

Вважаємо, що найбільш послідовною є позиція науковців, які виділяють два напрями, що можуть бути систематизовані таким чином: по-перше, міжнародне право певною мірою впливає на зміст громадянства; по-друге, це вплив на набуття та припинення громадянства [43, с. 10; 105, с. 81, 86–87]. Водночас міжнародні стандарти спрямовані на зближення національних правових систем з питань громадянства і слугують критерієм законності внутрішньодержавних актів про громадянство.

Зважаючи на те, що міжнародні стандарти в галузі громадянства діють у рамках системи і закріплені у міжнародних договорах та інших джерелах міжнародного права, їхня класифікація ґрунтується на врахуванні існуючих у науковій літературі уявлень щодо вибору критеріїв класифікації міжнародних договорів з питань громадянства.

Найчастіше вживаними критеріями класифікації міжнародних договорів в галузі громадянства є кількість учасників та коло порушених у них питань. Так, з огляду на кількість учасників С.В. Черниченко розрізняє багатосторонні та двосторонні договори про громадянство. Залежно від кола порушених питань договори про громадянство науковець поділяє на загальні (наприклад, Конвенція про громадянство від 26 грудня 1933 р., підписана в Монтевідео) та спеціальні (конвенції про подвійне громадянство, безгромадянство, щодо питань оптації та ін.). Крім того, С.В. Черниченко запропонував класифікувати не тільки міжнародні договори, а й окремі договірні положення щодо громадянства. Їх, на його думку, можна розділити на дві групи.

Перша група – це договори і положення, що стосуються громадянства в цілому (як правове явище), друга – договори і положення, присвячені певним взаємним правам і обов'язкам держав і громадян, тобто ті, що стосуються змісту громадянства. До першої групи С.В. Черниченко відносить Конвенцію про громадянство заміжньої жінки від 20 лютого 1957 р.; до другої – деякі положення договорів про правову допомогу, угоди між Норвегією, Данією і Швецією від 3 березня 1956 р. про співвідношення обов'язкової військової

служби і громадянства. Поряд з цим автор пропонує виокремлювати змішані положення, одна частина яких може бути віднесена до першої групи, а інша – до другої [105, с. 39–40]. Щодо включення в зазначені групи окремих договірних положень, то це є виправдано, оскільки міжнародні договори, не присвячені взагалі громадянству, можуть містити деякі норми, що його стосуються.

Подібну позицію щодо класифікації міжнародних договорів у галузі громадянства займає і О.В. Журавка. Він пропонує класифікувати окремі договірні положення та види міжнародних договорів, зокрема з питань подвійного громадянства, як спеціальний вид договорів. Ця група договорів, на його думку, обіймає договори, спрямовані на усунення наслідків подвійного громадянства, ліквідацію подвійного громадянства, а також угоди, які припускають можливість подвійного громадянства [43, с. 11].

Отже, слід констатувати, що існують різні класифікації міжнародних договорів з питань громадянства, а отже, і міжнародних стандартів у цій галузі. На нашу думку, міжнародні договори, у тому числі з питань громадянства, можна диференціювати за кількістю учасників на дві групи: багатосторонні та двохсторонні. Серед багатосторонніх договорів слід виокремити універсальні та регіональні. Регіональні міжнародні договори з питань громадянства розробляються і приймаються в рамках міжнародних організацій або інших об'єднань держав (наприклад, у рамках Ради Європи була розроблена Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 року).

Перша спроба прийняти узагальнюючий, юридично цілісний і внутрішньо узгоджений кодифікований міжнародно-правовий акт з питань громадянства була зроблена на Гаазькій конференції 1930 року, на якій була прийнята Конвенція про деякі питання, що належать до колізії законів про громадянство [51, с. 223]. Ця Конвенція підтвердила суверенне право держав визначати відповідно до свого закону, хто є її громадянами. Вона зобов'язала інші держави визнавати даний закон лише у випадку його відповідності

міжнародним конвенціям, міжнародному порядку і загально визнаним принципам права, що стосуються питань громадянства (ст. 1). У ній також закріплені принципи рівноправності громадян різних держав і невизнання подвійного громадянства; врегульовано питання ефективного громадянства (громадянства держави, з якою особа фактично більш тісно пов'язана), підтверджено право особи на експатріацію і рекомендовано автоматичну денатуралізацію в колишній державі при натуралізації в новій державі; запропоновано гарантії уникнення безгромадянства при експатріації; встановлено принцип єдності громадянства сім'ї. У Конвенції сформульовано ряд положень щодо усунення випадків безгромадянства внаслідок вступу жінки в шлюб, а також щодо громадянства дітей, у тому числі при усиновленні [33, с. 16].

На конференції у Гаазі був також підписаний Протокол [79, с. 371], у якому врегульовано порядок виконання військового обов'язку особою, що має громадянство двох або більше держав і звичайно проживає на території однієї з цих держав. Згідно з Протоколом така особа звільняється від виконання військового обов'язку в усіх інших державах, у громадянстві яких вона перебуває, але на території яких вона звичайно не проживає. Таким чином, Протокол започаткував загальні правила виконання військового обов'язку в разі множинного громадянства. Втім Гаазька конвенція не усунула колізії законів про громадянство, що породжують подвійне громадянство. Вона сприяла лише скороченню кількості випадків множинного громадянства [49, с. 75].

Другим важливим міжнародним договором, який комплексно та системно регламентує питання громадянства, є Європейська конвенція про громадянство 1997 року, відкрита для підписання з 6 листопада 1997 року і ратифікована Україною із застереженнями та заявою 20 вересня 2006 року [15].

Незважаючи на те що ця Конвенція розроблена в рамках Ради Європи, у ній максимально повно врегульовані суспільні відносини в галузі

громадянства, забезпечується їх погодженість та компактність. Водночас цей документ є максимально гнучким і містить положення, прийнятні для всіх європейських держав. Тобто Європейська конвенція про громадянство містить загальновизнані норми міжнародного права, оскільки встановлює принципи та правила, що стосуються громадянства фізичних осіб, і правила, що регулюють виконання військового обов'язку у випадках множинного громадянства, з якими має узгоджуватися внутрішньодержавне право держав-учасниць (ст. 1).

Саме Європейська конвенція 1997 року стала першим багатостороннім регіональним договором, що запровадив комплексне регулювання питань громадянства, оскільки міжнародні договори, які були прийняті раніше (крім Гаазької конвенції 1930 року), стосувалися лише окремих питань громадянства.

За Європейською конвенцією держави-учасниці не повинні передбачати у своєму національному законодавстві втрату свого громадянства згідно із законом або за ініціативою держави-учасниці, за винятком деяких випадків. Це, зокрема: 1) добровільне набуття іншого громадянства; 2) набуття громадянства держави-учасниці шляхом шахрайства, фальсифікації, надання неправдивих відомостей або приховування будь-якого суттєвого факту, що має відношення до заявника; 3) добровільна служба в іноземному військовому формуванні; 4) поведінка, що серйозно шкодить життєвим інтересам держави-учасниці (ст. 7).

Європейська конвенція, як слушно зазначає Ю.С. Шемшученко, є більш ліберальною до питань множинного громадянства, ніж діючий до її прийняття міжнародний порядок [110, с. 382]. За Європейською конвенцією держава-учасниця дає змогу: а) дітям, що мають різні громадянства, набуті автоматично при народженні, зберігати ці громадянства; б) своїм громадянам мати інше громадянство, яке автоматично набувається при одруженні (ст. 14). При цьому положення Конвенції не обмежують право держави-учасниці передбачати у своєму національному законодавстві й інші можливі

випадки множинного громадянства (ст. 15). У Конвенції також зазначається, що держава-учасниця не повинна ставити умовою для набуття або збереження її громадянства вихід чи втрату іншого громадянства, якщо така відмова чи втрата є неможливою або цього недоцільно вимагати (ст. 16).

До другої групи міжнародних договорів з питань громадянства належать договори спеціального характеру: Конвенція про громадянство одруженої жінки від 29 січня 1957 року [52, с. 707–712]; Конвенція про скорочення безгромадянства від 30 серпня 1961 року [55, с. 712–723]; Конвенція про статус осіб без громадянства від 28 вересня 1954 року [56, с. 723–739]; Конвенція про скорочення випадків множинного громадянства і військовий обов'язок у випадках множинного громадянства від 6 травня 1963 року [30, с. 516–521] та Протоколи до неї [78; 41; 36].

Перший з цих документів – Конвенція про громадянство одруженої жінки 1957 року – захищає право на громадянство жінок, які виходять заміж за іноземців, тобто має на меті не допустити, щоб у результаті взяття (або розірвання) шлюбу з громадянином іншої держави жінка втратила громадянство тієї держави, яке вона мала до шлюбу, або внаслідок колізії законів різних держав з питань громадянства опинилася у становищі особи без громадянства. За Конвенцією кожна держава-учасниця погоджується, що ні одруження, ні розірвання шлюбу між кимось з її громадян та іноземцем, ні зміна громадянства чоловіком під час шлюбного союзу не відбиватимуться автоматично на громадянстві дружини. Водночас держави-учасниці Конвенції погоджуються, що іноземка, яка одружується з кимось з їх громадян, може звернутися з проханням щодо надання громадянства чоловіка у спеціальному спрощеному порядку натуралізації.

Отже, Конвенція 1957 року, відмовившись від традиційного принципу єдності громадянства чоловіка та жінки, замінила його більш прогресивним принципом незалежності громадянства жінки від громадянства чоловіка, не позбавляючи її водночас права набувати громадянство чоловіка за власною волею, звернувшись до компетентних органів держави-учасниці Конвенції.

Втім цей документ передбачає спрощений порядок надання громадянства тільки жінкам, одруженим з громадянином відповідної держави, але з часом це право за допомогою міжнародних норм було надано обом: чоловікові і дружині.

Конвенція про скорочення безгромадянства 1961 року спрямована на уникнення випадків безгромадянства. Особлива увага в Конвенції приділяється врегулюванню питань набуття громадянства дітьми, які за народженням могли стати апатридами. При цьому застосовується як «право ґрунту» (ст. 1, 2, 3), так і «право крові» (ст. 4). У Конвенції також закріплені умови, що мають ураховуватися державами-учасницями при вирішенні питань щодо надання громадянства, якщо громадянство не надано під час народження згідно із законом (п. 2 і 5 ст. 1, п. 2 ст. 4). Принципове положення міститься в ст. 6 Конвенції: якщо закон держави-учасниці Конвенції передбачає втрату її громадянства подружжям особи або дітьми внаслідок втрати (чи позбавлення) цього громадянства даною особою, така втрата обумовлюється набуттям іншого громадянства. Конвенція не дозволяє державам позбавляти особу її громадянства, якщо наслідком такого позбавлення є безгромадянство. Водночас вона передбачає вичерпний перелік випадків, коли позбавлення громадянства може бути правомірним (п. 4 і 5 ст. 7, п. 2 і 3 ст. 8). При цьому допускає можливість оскарження через суд рішень щодо позбавлення громадянства (п. 4 ст. 8) [55].

Якщо Конвенція про скорочення безгромадянства 1961 року передбачає ряд положень, спрямованих на уникнення випадків безгромадянства, то Конвенція про статус осіб без громадянства 1954 року спрямована не на ліквідацію безгромадянства як такого, а на встановлення на території держав-учасниць відповідного правового режиму для осіб без громадянства. Цією Конвенцією передбачені заходи захисту правового статусу зазначених осіб, їхніх майнових прав, а також пільги щодо працевлаштування, одержання освіти тощо.

Конвенція про скорочення випадків множинного громадянства і військовий обов'язок у випадках множинного громадянства 1963 року відтворює традиційну ідею на той час: кожен повинен мати тільки одне громадянство, множинне громадянство є небажаним, і його слід уникати через конфлікти, які воно породжує. Скорочення випадків множинного громадянства викладено у гл. 1 Конвенції. Так, відповідно до п. 1 ст. 1 повнолітні особи договірної сторони, які на підставі вільного волевиявлення шляхом натуралізації, оптації чи поновлення громадянства набули громадянства іншої договірної сторони, попереднє громадянство втрачають [30].

Аналогічна норма поширюється і на неповнолітніх осіб. Проте Конвенція призначена не для широкого регулювання скорочення випадків множинного громадянства, а для вирішення питань, пов'язаних з наслідками множинного громадянства. Так, за Конвенцією загальними правилами виконання військового обов'язку, зокрема, є: особа з множинним громадянством зобов'язана виконувати військовий обов'язок лише щодо однієї з держав, які є сторонами Конвенції, у громадянстві яких вона перебуває; особа з множинним громадянством зобов'язана виконувати військовий обов'язок щодо держави, на території якої вона звичайно проживає; особа з множинним громадянством, яка не проживає на території жодної з держав свого громадянства, може виконати свій військовий обов'язок на території будь-якої договірної сторони [30].

Зважаючи на те, що ставлення держав до множинного громадянства останніми роками значно змінилося, у 1993 році був підписаний Другий протокол, яким внесено зміни до ст. 1 Конвенції, зокрема про збереження: 1) особою громадянства держави її походження, якщо вона набуває громадянства договірної сторони, на території якої вона народилася і проживає або проживала протягом часу, який розпочався до досягнення нею 18 років; 2) одним із подружжя громадянства держави його походження, якщо він чи вона набуває громадянства іншого із подружжя;

3) неповнолітньою особою громадянства держави її походження, яка набуває громадянство одного з батьків – громадян різних договірних сторін.

Отже, Другий протокол 1993 року започаткував ставлення до множинного громадянства як до позитивної колізії у законодавствах про громадянство держав. Водночас на сьогодні жодної угоди щодо питань множинного громадянства, безгромадянства, які мали б на меті узгодити внутрішнє законодавство держави у цій сфері, на універсальному рівні не укладено – вони прийняті лише на регіональному рівні.

На окрему увагу заслуговують міжнародні договори, які торкаються питання громадянства лише в їх окремих статтях і положеннях. До них належить, насамперед, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, яка зазвичай визнається найголовнішим джерелом міжнародних стандартів. Згідно зі ст. 15 даної Декларації кожна людина має право на громадянство. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінювати своє громадянство [2].

Слід зазначити, що частина прав людини, проголошених Загальною декларацією, набула змістовного розширення у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. Втім цей Пакт містить лише одне положення, яке стосується питань громадянства. Згідно з Пактом кожна дитина має право на набуття громадянства (ст. 24) [3].

Право дитини на громадянство врегульовано також й іншими нормами міжнародного права, що визначені на рівні універсальних документів загальнообов'язкового характеру. Серед них вирізняються Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. [40, с. 190–193] та Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. [54, с. 193–221]. Одним із десяти принципів, сформульованих у Декларації, зафіксовано, що з народженням дитини їй повинно належати право на ім'я і громадянство (принцип 3). Цей принцип був покладений в основу ст. 7 згаданої Конвенції, у якій йдеться про те, що дитина має бути зареєстрована зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства.

Певною мірою питання громадянства віддзеркалені і в міжнародно-правових документах, спрямованих на викорінення дискримінації в усіх формах і виявах. Йдеться передусім про Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року та Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року. Перший з цих документів містить перелік прав людини, щодо здійснення яких держави-учасниці взяли на себе зобов'язання заборонити і ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, серед них – право на громадянство (ст. 5) [70, с. 73–89]. Другий документ накладає на держави-учасниці конкретні зобов'язання забезпечити жінкам можливість користуватися рівними з чоловіками правами щодо набуття, зміни або збереження громадянства. При цьому ні одруження з іноземцем, ні зміна громадянства чоловіка під час шлюбу не тягнуть за собою автоматичної зміни громадянства дружини, не перетворюють її на особу без громадянства і не можуть змусити її прийняти громадянство чоловіка. До того ж держави-учасниці надають жінкам рівні з чоловіками права щодо громадянства їхніх дітей (ст. 9) [53, с. 167–185].

Наступну групу міжнародних договорів з питань громадянства становлять двосторонні договори України. Серед них Угода між Україною та Республікою Білорусь про спрощений порядок зміни громадянства громадянами України, які постійно проживають в Республіці Білорусь, і громадянами Республіки Білорусь, які постійно проживають в Україні, від 12 березня 1999 року (дата ратифікації – 21 жовтня 1999 року). У ч. 4 ст. 1 цієї Угоди зазначено, що «дата набуття громадянства однією Стороною буде датою припинення громадянства іншою Стороною». Наступна частина ст. 1 Угоди містить положення про звільнення осіб, які змінюють громадянство відповідно до цієї Угоди, від обов'язкових платежів, пов'язаних зі зміною громадянства. В Угоді також передбачено порядок надання громадянства [9].

Прикладом договору про припинення первинного громадянства у разі набуття громадянства іншої сторони договору є також Угода між Україною і Республікою Казахстан про спрощений порядок набуття і припинення громадянства громадянами України, які постійно проживають у Республіці Казахстан, та громадянами Республіки Казахстан, які постійно проживають в Україні, і запобігання випадкам безгромадянства та подвійного громадянства від 19 травня 2000 року (дата ратифікації – 14 вересня 2000 року). Проте в цій Угоді, порівняно з Угодою між Україною та Республікою Білорусь, більш детально врегульовані питання щодо кола осіб, яких стосується Угода, а також щодо осіб, на яких її дія не поширюється. Це має позитивне значення, оскільки свідчить про прагнення сторін надати можливість спрощеного набуття та припинення громадянства якнайширшому колу своїх співвітчизників [10].

Щодо Договору між Україною та Республікою Узбекистан про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства від 15 грудня 1996 року (дата ратифікації – 13 липня 1999 року) [11] та Договору між Україною та Грузією про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства та усунення вже існуючого подвійного громадянства від 28 жовтня 1997 року (дата ратифікації – 13 липня 1999 року) [12], то вони були денонсовані відповідно 10 грудня 2003 року [13] та 3 березня 2004 року [14].

Більшість міжнародних договорів з питань громадянства – це договори, обов'язкові для держав-учасниць. Проте існують також рекомендації, резолюції, які відповідно до норм міжнародного права не носять зобов'язального характеру і для забезпечення їх виконання не застосовується механізм міжнародно-правових санкцій. Ці документи мають здебільшого політичний та моральний вплив на національне законодавство. Серед них, зокрема, Рекомендації 417 (1965 р.) та 564 (1969 року), прийняті Парламентськими Зборами Ради Європи, метою яких є спрощення порядку набуття громадянства біженцями [117; 118]. Рекомендаційний характер має і

законодавчий акт «Про узгоджені принципи регулювання громадянства», схвалений Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць СНД від 29 жовтня 1992 року [83, с. 20–21]. Цей документ спрямований на підвищення рівня захисту прав людини у СНД, скорочення випадків виникнення апатридів, спрощення контактів між людьми, встановлення і підтримку дружніх і добросусідських відносин зі всіма державами [73, с. 161].

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що міжнародні стандарти в галузі громадянства – це міжнародно-правові норми, на які повинні орієнтуватися у своїй діяльності всі держави: вони безпосередньо не регулюють питання громадянства, а встановлюють лише правові межі, в яких держава може регулювати власне громадянство; мінімальний обсяг їх змісту – вимоги, дотримуватися яких повинні всі держави, максимальний – вимоги, які мають бути пріоритетними в діяльності держав.

РОЗДІЛ 3

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАБУТТЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ

3.1. Підстави та порядок набуття громадянства

Одним з основоположних прав людини згідно Загальної декларації прав людини є право на громадянство. Законом України «Про громадянство України» чітко визначено, хто є її громадянином. Саме громадянство є тією підставою, яка надає особі, що має статус громадянина, можливість володіти повним комплексом прав, свобод і виконувати обов'язки, що визначені законодавством певної країни. Кожна держава визначає зміст прав і свобод громадян, межі їх здійснення, встановлює заборони та відповідальність за їх порушення, визначає порядок набуття й припинення громадянства. Лише громадянин може користуватися повним обсягом прав і свобод, які надає йому держава.

Отже, з'ясування підстав та порядку набуття громадянства є вкрай важливим як для держави, так і для кожного громадянина, оскільки чинне законодавство про громадянство зазнає постійних та суттєвих змін і доповнень. Крім того, дане питання потребує більш ґрунтовного та всебічного дослідження зважаючи на їх комплексний характер.

В Законі України «Про громадянство України», а саме у ст. 6 «Підстави набуття громадянства України», зазначається, що громадянство України набувається: 1) за народженням; 2) за територіальним походженням; 3) внаслідок прийняття до громадянства; 4) внаслідок поновлення у громадянстві; 5) внаслідок усиновлення; 6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, в дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя; 7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки;

8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини; 9) внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства; 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України [8].

Слід відзначити, що у Законі «Про громадянство України» в редакції 1997 р. встановлювалося значно менше підстав набуття громадянства: 1) за народженням; 2) за походженням; 3) через прийняття в громадянство України; 4) через відновлення громадянства; 5) з інших підстав, передбачених Законом про громадянство; 6) з підстав, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Розширення підстав набуття особами громадянства України згідно із Законом України «Про громадянство України» у редакції від 18 січня 2001 р. порівняно з відповідним Законом від 16 квітня 1997 р. слід розглядати як позитивний чинник. Це відбувається завдяки демократизації суспільних процесів у країні, у тому числі й у питаннях громадянства, а також свідчить про те, що Україна прагне слідувати в даному питанні міжнародно-правовим стандартам [106, с. 116].

Відповідно до Закону України «Про громадянство України» діти можуть набути громадянство України з наступних підстав: 1) за народженням; 2) унаслідок усиновлення; 3) унаслідок установлення над дитиною опіки і піклування; 4) у зв'язку з перебуванням в громадянстві України одного або обох батьків дитини; 5) унаслідок установлення батьківства.

Викладене не означає, що діти не можуть набути громадянство України і з інших підстав, передбачених ст. 6 Закону України «Про громадянство України». Проте вищеперераховані підстави є основними.

Найбільш поширеним способом набуття громадянства є його набуття за народженням (філіація). Усі держави світу надають особі громадянство за народженням. Отримання особами громадянства з такої підстави в інтересах

як держави, так і людини: держава має уяву про чисельність своїх громадян, а особа з моменту народження включена в систему державно-організованого суспільства і знаходиться під захистом держави як частина соціуму.

Забезпечення права на громадянство відповідної держави надзвичайно важливе, оскільки саме таким чином можна повною мірою забезпечити право кожної людини на громадянство. Не одержавши його при народженні, людина згодом може не виконати деяких умов натуралізації, наприклад, відсутність судимості, фінансова незабезпеченість тощо, і, відповідно, не одержати громадянства. Треба враховувати, що згідно зі ст. 7 Конвенції про права дитини кожна дитина має право на громадянство [4].

При набутті громадянства за народженням враховуються принципи права крові і права територіального походження. На відміну від права крові (народження від громадян даної держави), принцип права територіального походження означає, що громадянство в даній державі надається будь-якій особі, яка народилася на певній території держави, незалежно від громадянства батьків. Законодавство деяких держав передбачає систему набуття громадянства, при якій поєднуються декілька принципів. Наприклад, принцип права крові з відомим правом територіального походження. Так, із цих принципів виходить законодавство про набуття громадянства Бразилії і законодавство про громадянство України.

Утвердження в правовій системі того або іншого принципу зумовлюється цілим комплексом історичних, демократичних, економічних, геополітичних та інших чинників. Вибір або перевага права крові або права території пояснюється головним чином політикою держави в демографічній сфері. Якщо держава зацікавлена в швидкому зростанні населення, вона може ввести обидва ці принципи. Саме прагненням збільшити чисельність населення стало причиною домінування в законодавстві про громадянство країн Латинської Америки принципу права територіального походження. Так, у законодавстві Болівії з 1945 р. встановлено, що громадянами держави за народженням є всі особи, які народилися на її території, за винятком дітей

іноземців, які перебувають на території Болівії на службі у свого уряду. Схожі положення містяться і в законодавстві про набуття громадянства Гватемали з 1945 р. і в Аргентині з 1954 р. [106, с. 118].

Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що в Європі домінує принцип права крові, який доповнюється принципом права територіального походження. Наприклад, відповідно до ст. 7 і 8 Федерального закону Австрії про громадянство від 1965 р. діти, які народилися в шлюбі, набувають громадянства Австрії, якщо хоча б один із батьків – австрійський громадянин, а позашлюбні діти – якщо таке громадянство є у матері.

Із поєднання цих двох принципів виходить законодавство про набуття громадянства України. Набуття громадянства України за народженням передбачає наступні варіанти: якщо батьки або один із батьків дитини на момент її народження були громадянами України чи є громадянином України; особа, яка народилася на території України від осіб без громадянства, які на законних підставах проживають на території України, є громадянином України; особа, яка народилася за межами України від осіб без громадянства, які постійно і на законних підставах проживають на території України, і не отримала за народженням громадянства іншої держави, є громадянином України; особа, яка народилася на території України від іноземців, які постійно і на законних підставах проживають на території України, і не отримала за народженням громадянства жодного з батьків, є громадянином України; особа, яка народилася на території України, одному з батьків якої наданий статус біженця в Україні або притулок в Україні, і не отримала за народженням громадянства жодного з батьків або отримала за народження громадянство того з батьків, якому наданий статус біженця в Україні або притулок в Україні, є громадянином України; особа, яка народилася на території України від іноземця і особи без громадянства, які постійно і на законних підставах проживають на території України, і не отримала за народженням громадянства того з батьків, який є іноземцем, є

громадянином України; новонароджена дитина, знайдена на території України, батьки якої невідомі, є громадянином України [8].

Особа, яка має право на набуття громадянства Україні за народженням, є громадянином України з моменту народження.

У світі існує найрізноманітніша практика відносно застосування принципу права територіального походження. Так, дитині, яка була знайдена на території певної держави, надається громадянство цієї держави. Проте деякі держави, наприклад Бельгія, роблять застереження, що таке громадянство діє до тих пір, поки не буде встановлено, що дитина одержала за народженням інше громадянство.

Крім того, існують певні особливості набуття громадянства України за територіальним походженням.

Відповідно до Закону України «Про громадянство України» у редакції від 18 січня 2001 р. громадянство може бути отримано за територіальним походженням. Територія – дуже важливий чинник. До того ж Закон України «Про громадянство України» вперше (у порівнянні з редакцією законів 1991 р. і 1997 р.) закріплює, які саме входять до складу України: а) територія, що стала територією України відповідно до Закону України «Про правонаступництво України»; б) території, що входили до складу Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки, Української Держави, Закарпатської України, Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) [46, с. 81].

Наприклад, встановлено, що особа, яка сама чи хоча б один з її батьків, дід чи баба, рідні (повнорідні та неповнорідні) брат чи сестра, син чи дочка, онук чи онука народилися або постійно проживали до 24 серпня 1991 року на території, яка стала територією України відповідно до Закону України «Про правонаступництво України», або яка сама чи хоча б один з її батьків, дід чи баба, рідні (повнорідні та неповнорідні) брат чи сестра народилися або постійно проживали на інших територіях, що входили на момент їх народження або під час їх постійного проживання до складу Української

Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Української Держави, Української Соціалістичної Радянської Республіки, Закарпатської України, Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), і є особою без громадянства або іноземцем, який подав зобов'язання припинити іноземне громадянство, та подала заяву про набуття громадянства України, а також її неповнолітні діти реєструються громадянами України [8].

Особа, яка набуває громадянства України за територіальним походженням, повинна виконати певні вимоги, а передусім припинити іноземне громадянство. Це витікає перш за все з конституційного положення про єдине громадянство в Україні. Тому встановлюється на законодавчому рівні, що іноземці, зазначені в частинах першій - третій статті 8 Закону України «Про громадянство України», які подали зобов'язання припинити іноземне громадянство, повинні подати документ про це, виданий уповноваженим органом відповідної держави, до уповноваженого органу України протягом двох років з моменту реєстрації їх громадянами України. Якщо іноземці, маючи всі передбачені законодавством цієї держави підстави для отримання такого документа, з незалежних від них причин не можуть отримати його, вони подають декларацію про відмову від іноземного громадянства.

Проте із зазначених вище правил є виключення. Обов'язково припинити іноземне громадянство не вимагається від іноземців, які є громадянами держав, законодавство яких передбачає автоматичне припинення особами громадянства цієї держави одночасно з набуттям іншого громадянства держав або міжнародні договори України з якими передбачають припинення особами громадянства цих держав одночасно з набуттям громадянства України [8].

Доцільно зазначити, що за Законом України «Про громадянство України» датою набуття громадянства України у випадках, передбачених ст.8, є дата реєстрації набуття особою громадянства України. Особа, яка отримала громадянство України і подала декларацію про відмову від

іноземного громадянства, зобов'язана повернути паспорт іноземної держави в уповноважені органи.

Наступною підставою набуття громадянства є прийняття до громадянства України. Згідно зі ст. 9 Закону України «Про громадянство України» іноземець або особа без громадянства можуть за їх клопотаннях бути прийняті в громадянство України. У міжнародній термінології прийняття до громадянства в індивідуальному порядку називається натуралізацією. Вона безпосередньо пов'язана з правом кожної людини на зміну громадянства, як це проголошено в ч. 2 ст. 15 Загальної декларації прав людини і в ч. 1 ст. 25 Конституції України, що встановлює, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство [1].

Натуралізація проводиться за власною волею особи, яка хоче отримати громадянство. У ч. 1 ст. 9 Закону України «Про громадянство України» відзначається, що вона здійснюється за клопотанням іноземця або особи без громадянства. Неприпустиме надання громадянства шляхом натуралізації всупереч волі особи. Це ж стосується і надання громадянства великим групам людей всупереч їх волі.

Важливо наголосити, що натуралізація – надання органами влади за наявності певних умов громадянства особам, які про це просять. Особи, які отримали громадянство шляхом натуралізації, як правило, користуються тими ж правами і несуть ті ж обов'язки, що й інші громадяни. Проте в деяких країнах світу політичні права цієї категорії осіб обмежуються [106, с. 133].

Надання громадянства у порядку натуралізації здійснюється на основі вільного волевиявлення особи і зазвичай тягне за собою втрату наявного громадянства за народженням. Йдеться про осіб, які або вже є громадянами інших держав, або не мають громадянства, або є особами з невизначеним громадянством. Одного волевиявлення зацікавленої особи для набуття громадянства недостатньо. Вказана особа повинна відповідати умовам, які встановлюються для натуралізації.

Умовами надання громадянства України є: 1) визнання і дотримання Конституції України та законів України; подання декларації про відсутність іноземного громадянства (для осіб без громадянства) або зобов'язання припинити іноземне громадянство (для іноземців); 3) безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років; 4) отримання дозволу на імміграцію; 5) володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування; 6) наявність законних джерел існування. Відповідно до Закону України «Про громадянство України» до таких джерел відносять: 1. Заробітну плату. 2. Стипендії. 3. Аліменти. 4. Соціальні виплати та допомога. 5. Прибуток від підприємницької діяльності та власності. 6. Фінансова допомога членів сім'ї та інших осіб. 7. Власні фінансові заощадження [8].

Вважаємо, що зазначений вище перелік необхідно скоротити, адже він не відповідає принципу захисту національних інтересів суспільства та держави. Наявність таких джерел існування як стипендії чи аліменти сприяє набуттю громадянства особами, які не бажають працювати, а отже і розвивати економіку нашої держави. А тому, необхідно залишити такі джерела існування як заробітну плату, фінансові заощадження та прибуток від підприємницької діяльності.

Найбільш розповсюдженою вимогою до особи, що бажає одержати громадянство в порядку натуралізації, є постійне проживання упродовж певного часу на території держави. Наявність вказаної вимоги зумовлена тим, що при проживанні особи в державі між нею і державою є фактичний зв'язок. Законом України «Про громадянство України» визначений не дуже тривалий строк проживання для отримання права на громадянство, усього 5 років. У країнах Європи він коливається від 5 до 15 років.

Громадянство України може бути отримано шляхом його відновлення. Згідно зі ст. 10 Закону України «Про громадянство України» особа, яка після припинення громадянства України не отримала іноземного громадянства і подала заяву про поновлення громадянства України, реєструється

громадянином України незалежно від того, проживає вона постійно в Україні або за кордоном, за відсутності обставин, передбачених ч.5 ст. 9 Закону України «Про громадянство України» [8].

Таким чином, згідно з ч. 1 ст. 10 вищезазначеного Закону, умовами відновлення громадянства є: а) не набуття особою іноземного громадянства; б) подача особою заяви в компетентні державні органи про відновлення в громадянстві; в) володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. Дана умова не стосується осіб, які мають певні фізичні вади (глухі, німі).

Особа, яка після припинення громадянства України отримала іноземне громадянство, повернулася в Україну на постійне проживання, подала заяву про відновлення в громадянстві України, за відсутності підстав, передбачених ч. 5 ст. 9 Закону України «Про громадянство України», реєструється громадянином України. У цьому випадку особа бере зобов'язання припинити іноземне громадянство і повернути паспорт іноземної держави до уповноважених органів цієї держави.

Іноземець, який подав зобов'язання припинити іноземне громадянство, повинен подати документ про це, виданий уповноваженим органом відповідної держави, до уповноваженого органу України протягом двох років з моменту реєстрації його громадянином України. Якщо іноземець, маючи всі передбачені законодавством цієї держави підстави для отримання такого документа, з незалежних від нього причин не може отримати його, він подає декларацію про відмову від іноземного громадянства [8].

Українське законодавство передбачає спрощену процедуру поновлення в громадянстві, не зважаючи на те, що раніше ця особа сама відмовилася від громадянства нашої держави. На нашу думку, для цієї категорії осіб необхідно внести певні умови, за виконання яких особа буде поновлена в громадянстві. Зокрема, потрібно встановити термін проживання на території України такий, як і для іноземців, тобто 5 років. До колишніх українських громадян питання знання української мови можна не застосовувати, якщо

особа була громадянином іноземної держави менше як 10 років, якщо ж більше, то також необхідно ввести іспит на знання української мови. Також для зміцнення національного патріотизму доцільно запровадити процедуру складання особою присяги на вірність Україні та Конституції, оскільки недоцільними є встановлювати привілеї колишнім громадянам, адже вони є не просто іноземцями, а особами, які раніше з певних причин відмовилися від українського громадянства, чим показали відсутність патріотизму та бажання належності до громадянства іншої держави.

Законодавство України приділяє велику увагу недопущенню ситуації безгромадянства дітей, які проживають на її території. Законом України «Про громадянство України» передбачається можливість набуття дітьми громадянства України унаслідок усиновлення. Встановлено, якщо дитина, яка є іноземцем або особою без громадянства, а усиновитель є громадянами України, то дитина стає громадянином України з моменту вступу у силу рішення про усиновлення, незалежно від того, проживає вона постійно в Україні або за кордоном (ч. 1 ст. 11) [8].

На усиновлених, на відміну від осіб, які отримали громадянство України шляхом натуралізації, не розповсюджується вимога проживання в Україні. Вважаємо за доцільне навести ситуацію: дитина є особою без громадянства або іноземцем, а усиновителі – подружжя, один з яких є громадянином України, а інший – іноземець, у цьому разі дитина стає громадянином України з моменту вступу у силу рішення про усиновлення, незалежно від того, проживає вона постійно в Україні або за кордоном [106, с. 122].

Закон України «Про громадянство України» (ст. 12) передбачає наступні процедури набуття громадянства України унаслідок установа опіки над дитиною або піклування: а) дитина, яка є іноземцем або особою без громадянства і над якою встановлена опіка або піклування громадянами України або особами, одна з яких є громадянином України, а інша – особою без громадянства, стає громадянином України з моменту ухвалення рішення

про встановлення опіки або піклування; б) дитина, яка проживає на території України і є особою без громадянства або іноземцем і над якою встановлена опіка або піклування особами, одна з яких є громадянин України, а інша – іноземцем, стає громадянином України з моменту ухвалення рішення про встановлення опіки, якщо вона у зв'язку з усиновленням чи опікою не набуває громадянства опікуна, який є іноземцем; в) дитина, яка є іноземцем або особою без громадянства і виховується в державній дитячій установі України, що по відношенню до неї виконує обов'язки опікуна, або в дитячому будинку сімейного типу, якщо хоча б один із батьків-вихователів є громадянином України, стає громадянином України з моменту влаштування до такої установи, за умови, якщо її батьки померли, визнані безвісно відсутніми або недієздатними [8].

Чинний Закон України «Про громадянство України» закріплює наступні процедури набуття громадянства України дитиною у зв'язку з перебуванням у громадянстві України її батьків або одного з них: дитина, що є іноземцем або особою без громадянства, один із батьків якої є громадянином України, а інший – особою без громадянства, реєструється громадянином України за клопотанням того з батьків, який є громадянином України; дитина, яка є особою без громадянства, один із батьків якої є громадянином України, а інший – іноземцем, реєструється громадянином України за клопотанням того з батьків, який є громадянином України; дитина, яка є іноземцем або особою без громадянства, батьки якої знаходяться в громадянстві України, реєструється громадянином України за клопотанням одного з батьків. Датою набуття громадянства України у випадках, передбачених ст. 14 вищезазначеного Закону, є дата реєстрації набуття особами громадянства України.

Закон України «Про громадянство України» закріплює також можливість набуття громадянства унаслідок установа б батьківства. Визначено, що при встановленні батьківства дитина, мати якої є іноземкою або особою без громадянства, а батьком визнається громадянин України,

дитина незалежно від місця її народження і місця постійного проживання стає громадянином України. Датою набуття громадянства України у випадку, передбаченому ст. 15 Закону України «Про громадянство України», є дата народження дитини або дата набуття громадянства України батьком, якщо він набуває його після народження дитини. У цілях забезпечення інтересів дитини у зазначеному вище Законі закріплюється положення про те, що набуття громадянства України у віці від 15 до 18 років може відбуватися лише з її згоди [8].

З'ясувавши перелік підстав набуття громадянства, надалі вважаємо за доцільне розкрити порядок його набуття.

Позитивним аспектом регламентації набуття громадянства в Україні є розширення масиву процесуально-процедурних норм в порівнянні з раніше діючим законодавством. Так, Указом Президента України від 27 березня 2001 р. був затверджений Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень. Цим нормативним актом відповідно до Закону України «Про громадянство України» визначається: а) перелік документів, які представляються для набуття громадянства, оформлення громадянства, припинення громадянства України, відміни рішень про оформлення отримання громадянства України; б) процедура надання цих документів по ним; в) виконання ухвалених рішень з питань громадянства. Основним документом даного провадження є заяви з питань громадянства. Для набуття громадянства особа подає заяву й інші документи.

Сьогодні основні завдання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері громадянства, покладено саме на Державну міграційну службу. Безпосередньо ж питаннями громадянства займаються територіальні підрозділи у справах громадянства, міграції та реєстрації фізичних осіб, які входять до складу Державної міграційної служби [100, с. 96].

Суттєво змінився орган, до якого подаються заяви про набуття громадянства: спочатку це був орган внутрішніх справ за місцем постійного проживання заявників, або дипломатичні представництва чи консульські установи України для осіб, які постійно проживають за кордоном – згідно Указу Президента України від 31 березня 1992 р. № 196 «Про порядок розгляду питань, зв'язаних з громадянством України». А за Указом Президента України «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України» №215/2001 від 27 березня 2001 р., який діє і на сьогодні, з останніми змінами, внесеними від 30 травня 2012 р. згідно з Указом Президента №367/2012 ці функції перейняли органи міграційної служби [18].

На нашу думку, зазначені вище зміни є цілком логічними, хоча, з одного боку, застосування правоохоронних функцій у забезпеченні законного імміграційного порядку і є важливою складовою безпеки держави, проте, з іншого боку, питання громадянства все ж таки мають більш особистий суб'єктивний характер, тому міграційна служба виконує сервісні функції щодо реалізації державної політики у сфері міграції і більше відповідає засадам державної міграційної політики [20].

Аналіз існуючого на сьогоднішній день законодавства дозволяє виокремити такі стадії розгляду справи про набуття громадянства України: а) стадія подання заяви та доданих до неї документів; б) стадія перевірки заяви та інших документів; в) стадія ухвалення рішення по ній; г) стадія виконання рішення у справі про набуття громадянства.

Заяву та інші документи з питань набуття громадянства заявник подає особисто до територіального органу Державної міграційної служби України за місцем проживання особи. За наявності поважних причин (хвороба заявника, стихійне лихо тощо) заява та інші документи з питань набуття громадянства на прохання заявника можуть подаватися іншою особою або надсилатися поштою. Заява обов'язково складається у письмовій формі з вказівкою дати його складання і підписується заявником. Заяву з питань

громадянства дитини підписує один з батьків або інший законний представник дитини. Особа, що знаходиться в шлюбі до досягнення 18-річного віку, заяву з питання громадянства підписує самотійно. Заяву з питання громадянства недієздатної особи підписує його опікун. Якщо заявник не може підписати заяву зважаючи на неписьменність або фізичні недоліки, заяву на його прохання підписує інша особа [18].

Після подання особою чи її законним представником або опікуном заяви, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері громадянства приймає рішення про оформлення набуття громадянства України особами з підстав, передбачених п. 1, 2, 4 – 10 ст. 6 Закону України «Про громадянство України», а також видає особам, які набули громадянство України, паспортів громадянина України, тимчасових посвідчень громадянина України, довідок про реєстрацію особи громадянином України; [8].

Таким чином, органи міграційної служби ухвалюють рішення про оформлення набуття громадянства по народженню, по територіальному походженню, унаслідок відновлення в громадянстві, усиновлення, встановлення над дитиною опіки або опікування, унаслідок встановлення опіки над особою, визнаним судом недієздатним, у зв'язку з перебуванням в громадянстві одного або обох батьків дитини, унаслідок відновлення батьківства, по інших підставах, передбачених міжнародними договорами України.

Також слід зазначити, що Порядком провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень визначено, що міграційна служба перевіряє: відповідність оформлення поданих документів вимогам законодавства України; підтвердження документами виконання умов прийняття до громадянства України; відсутність підстав, за наявності яких прийняття до громадянства України не допускається [18].

Важливо наголосити, що центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері громадянства, і підлеглі йому органи здійснюють повноваження, передбачені ст. 24 Закону України «Про громадянство України» стосовно осіб, які проживають на території України. Відносно осіб, які проживають за кордоном, повноваження, передбачені щодо центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері громадянства, здійснюються Міністерством закордонних справ України, дипломатичними представництвами і консульськими установами України [8].

На забезпечення дії Указу Президента України від 27 березня 2001 р. №215/2001 було затверджено зразки документів, які подаються для встановлення належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, припинення громадянства України, скасування рішень про оформлення набуття громадянства України згідно з формами, що додаються Наказом Міністерства внутрішніх справ «Про затвердження зразків документів, які подаються для встановлення належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, припинення громадянства України, скасування рішень про оформлення набуття громадянства України, та журналів обліку» [21].

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що громадянство України набувається на наступних підставах: 1) за народженням; 2) за територіальним походженням; 3) внаслідок прийняття до громадянства; 4) внаслідок поновлення у громадянстві; 5) внаслідок усиновлення; 6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, в дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя; 7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки; 8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини; 9) внаслідок визнання

батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства; 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Порядок набуття громадянства - це законодавчо встановлена процедура провадження справи про набуття громадянства України, яка включає ряд етапів, а саме: 1) подання заяви та доданих до неї документів; б) перевірка заяви та інших документів; в) ухвалення рішення по ній; г) виконання рішення у справі про набуття громадянства. До специфіки порядку набуття громадянства України слід віднести те, що воно: реалізується в межах владної діяльності органів виконавчої влади та посадових осіб; його призначення – вирішення питання, що має позитивний характер; не застосовується адміністративний примус. Рішення у справах про набуття громадянства ухвалюють органи міграційної служби стосовно осіб, які проживають на території України, а відносно осіб, які проживають за кордоном – Міністерство закордонних справ України, дипломатичні представництва і консульські установи України.

3.2. Способи припинення громадянства України

Право набуття або виходу з громадянства належить до основних політичних прав людини. Тому забезпечення права людини не тільки стосовно набуття громадянства країни, а й можливості виходу з нього, є важливою ознакою сучасної демократичної країни. Україна, ставши на шлях демократичних перетворень, намагається дотримуватися всіх демократичних новел, які використовуються у політичному і суспільному житті розвинених західних країн. Тому варто відзначити, що у законодавстві стосовно громадянства України чимало уваги, поряд з набуттям, приділяється і питанням припинення громадянства. Важливо відмітити, що поряд з загальними підходами до регулювання зазначених питань, в них є і особливості, що відображають, головним чином, політико-правові позиції законодавця.

Таким чином, дослідження комплексу питань стосовно припинення громадянства, які постають перед нами сьогодні, є достатньо важливим політико-правовим завданням, що стоїть перед нашою країною і має на меті вдосконалення вітчизняного законодавства у галузі громадянства і усунення різноманітних вад у ньому.

Для початку вважаємо зазначити, що термін «припинення» згідно з новим тлумачним словником української мови означає «відмінити чинність чого-небудь» [116, с. 717]. З цього визначення випливає, що припинення громадянства можливе за наявності певних підстав. При цьому припинення громадянства не може бути реалізовано саме по собі. Воно має бути виражено певними видами діяльності, тобто формами. Це насамперед вихід з громадянства, втрата громадянства, позбавлення громадянства та ін. Крім того, форми як способи припинення громадянства одночасно є і його підставами. Доказом цього є те, що більшість національних законів про громадянство держав, які утворилися після розпаду Радянського Союзу, містять розділ з назвою «Припинення громадянства», де закріплені конкретні

його форми (Білорусь, Узбекистан, Молдова та ін.). Проте в основних законах цих держав замість терміна «припинення громадянства» використовується термін «втрата громадянства». Виняток становлять закони про громадянство держав Балтії (Литва та Латвія), де термін «втрата громадянства» закріплений як узагальнюючий, що відповідає вимогам їхніх конституцій. Щодо України, то термін «припинення громадянства» є конституційно закріплений, а тому й загальнозживаний.

Згідно з Конституцією України підстави припинення громадянства України визначаються законом (ст. 4). Власне, перелік підстав, за якими може бути припинено громадянство України, та порядок його припинення визначено у чинному Законі України «Про громадянство України». У статті 17 вищезазначеного закону дається вичерпний перелік підстав припинення громадянства України. Таким чином, перед нами постають наступні підстави: 1) внаслідок виходу з громадянства України; 2) внаслідок втрати громадянства України; 3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України [8].

Право особи на вихід з громадянства міститься у ч. 2 ст. 15 Загальної декларації прав людини, у положенні про те, що ніхто не може бути позбавлений права змінити громадянство. Проте Декларація закріплює лише право людини на зміну громадянства, а не право виходу з нього взагалі. Більшість європейських країн не дозволяють вихід з громадянства, якщо це приведе до апатризму, тобто, стану без громадянства. Відповідно, право на вихід особи з громадянства пов'язується із забезпеченням права на громадянство. Так, Європейська Конвенція про громадянство передбачає, що держава має дозволяти вихід з громадянства за умови, що особа у результаті цього не стане апатридом. Це положення націлено, перш за все, на забезпечення кожній людині права на громадянство [97, с. 115].

Для з'ясування особливостей виходу з громадянства України, варто, на нашу думку, розглянути кожну підставу виходу з громадянства.

Першою перед нами постає така форма припинення громадянства, як

вихід із громадянства України. Для з'ясування сутності поняття «виходу з громадянства» звернемось до великого енциклопедичного юридичного словника. У ньому дається наступне визначення: «вихід з громадянства означає його втрату на підставі рішення компетентного державного органу, що приймається за добровільною заявою заінтересованої особи» [109, с.141]. Ю.М. Тодика дає цьому явищу наступне визначення: «вихід з громадянства – це припинення громадянства за ініціативою особи» [97, с. 115]. Водночас, можна зустріти ще й наступне визначення: «Вихід з громадянства (експатріація) – це припинення громадянства за бажанням особи або його законних представників» [38, с. 174]. Таким чином, під виходом з громадянства слід розуміти добровільне припинення громадянства, яке здійснюється за особистим клопотанням громадянина, яке подається до відповідного органу, на підставі його остаточного позитивного рішення.

З метою скорочення випадків апатризму Закон України «Про громадянство України» передбачає умови, за яких допускається вихід з громадянства України, - це набуття громадянства іншої держави або отримання документа, виданого уповноваженими органами іншої держави, про те, що громадянин України набуде її громадянство, якщо вийде з громадянства України.

Крім того, передбачено випадки, коли вихід з громадянства України не допускається – якщо особу, яка клопоче про вихід із громадянства України, в Україні притягнуто як обвинувачену у кримінальній справі або стосовно якої в Україні є обвинувальний вирок суду, що набрав чинності і підлягає виконанню [58, с. 132].

У законодавстві деяких країн встановлені обмеження у виході з громадянства, якщо особою не виконані фінансові зобов'язання перед фізичними та юридичними особами, державою. Ця підстава закріплена, наприклад, в законодавстві східноєвропейських держав - Болгарії, Грузії, Росії, Румунії, Словенії, Хорватії. У Латвії та Естонії перешкодою для отримання дозволу на вихід з громадянства є невиконання зобов'язань лише

стосовно держави. Деколи перешкодою для отримання дозволу на вихід з громадянства стає невиконання податкових зобов'язань. Така норма є в законодавстві Білорусії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Хорватії [61, с.47].

Намагання держав заборонити вихід особи з громадянства, якщо вона має невиконані майнові обов'язки перед фізичними та юридичними особами, на нашу думку, повинні бути замінені створенням міжнародного механізму, який дозволяв би державі та конкретним особам вимагати задоволення їх майнових вимог Цій меті вже сьогодні слугує значна кількість міждержавних договорів про правову допомогу. Так, зокрема аліментні зобов'язання особи повинні регулюватися не заборонаю виходу з громадянства, а створенням відповідно механізму їх забезпечення. За законодавством Російської Федерації, наприклад, подібного роду обмеження знаходять місце тільки у тому випадку, коли особа проживає чи має намір проживати в країні, з якою Російська Федерація не має договору про правову допомогу.

Надалі вважаємо за доцільне розкрити особливості виходу з громадянства України задля більш повного розуміння особливостей цієї діяльності.

Вихід з громадянства України - це завжди важливий крок у житті людини. Для порушення цієї процедури зацікавлена особа звертається до територіального підрозділу державної міграційної служби. Варто відзначити і той факт, що незалежно від місця проживання особи, яка має бажання вийти з громадянства України, чи на території України, чи за її межами, процедура виходу з громадянства здійснюється у загальному порядку з проходженням всіх стадій розгляду справи. За наявності належним чином оформлених документів, посадова особа територіального підрозділу державної міграційної служби їх приймає. Проте варто зазначити, що розгляд справи стосовно виходу з громадянства України проходить всі обов'язкові стадії розгляду. Остаточне ж рішення у справі стосовно виходу з громадянства України приймається особисто Президентом України [61, с.48].

Поряд із виходом з громадянства України законодавство стосовно

громадянства передбачає ще одну підставу припинення громадянства - внаслідок втрати громадянства України. Тому першочерговим завданням, яке постає перед нами - є визначення поняття «втрата громадянства» і дослідження особливостей припинення громадянства України за зазначеною підставою.

Для розв'язання зазначеного питання доцільно звернутись у першу чергу до юридичної енциклопедії. Стосовно втрати громадянства, то тут виділяють три основні форми: а) автоматична втрата; б) вихід з громадянства; в) позбавлення громадянства. Перша з цих форм зустрічається рідко. Винятком є США, де діє так звана доктрина свободи експатріації. Якщо громадянин США натуралізувався за кордоном, він автоматично втрачає американське громадянство. Вихід з громадянства означає його втрату на підставі рішення компетентного державного органу, що приймається за добровільною заявою заінтересованої особи. У деяких випадках законодавством встановлено обмеження на вихід з громадянства.

Позбавлення громадянства містить у собі елемент покарання. На відміну від виходу з громадянства, воно здійснюється з ініціативи відповідних державних органів і, як правило, стосовно осіб, причетних до вчинення ворожих дій щодо даної держави. Законодавство України позбавлення громадянства не передбачає [110, с. 641-642]. Можна навіть сказати, що в Україні не просто не передбачається позбавлення громадянства, а навіть навпаки, на законодавчому рівні ст. 25 Конституції України і ст. 2 Закону України «Про громадянство України» забороняється позбавляти громадянства України.

У науковій літературі можна зустріти тлумачення втрати громадянства як «автоматичного припинення громадянства за певних умов» [58, с. 132; 38, с. 175]. Також О.Є. Кутафін стверджує, що під припиненням громадянства за ініціативою держави розуміється «втрата громадянства незалежно від волі громадянина або всупереч його волі» [60, с. 304]. Проте, на наш погляд, більш обґрунтованим є підхід, висловлений В.О. Серьогіним, згідно з яким

втрата громадянства - це «фактичне припинення постійного правового зв'язку з державою, що виявилось у певних діях фізичної особи» [87, с. 83].

Підстави припинення громадянства України внаслідок його втрати визначено в ст. 19 чинного Закону України «Про громадянство України». При цьому перелік підстав для втрати громадянства України є вичерпним і не підлягає розширенню. Також варто відзначити той факт, що підстави для втрати громадянства за своєю правовою природою є певними юридичними фактами, які виникають внаслідок дій особи.

Стосовно визначення державних органів, які займаються питанням втрати громадянства особами, то аналізуючи вітчизняний досвід у цій сфері, слід зазначити, що втрата громадянства України відбувається за поданням міграційної служби (щодо осіб, які проживають в Україні) та МЗС України (щодо осіб, які постійно проживають за кордоном).

Наступним кроком дослідження питання стосовно втрати громадянства є з'ясування підстав, що можуть призвести до втрати громадянства України. Так, аналізуючи вітчизняне законодавство стосовно громадянства, варто зазначити, що підставами для втрати громадянства України є: 1) добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття [8].

Добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави повинен був звертатися із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, встановленого національним законодавством держави, громадянство якої набуто [58, с. 133].

Не вважаються добровільним набуттям іншого громадянства такі випадки: а) одночасне набуття дитиною за народженням громадянства України та громадянства іншої держави чи держав; б) набуття дитиною, яка є громадянином України, громадянства своїх усиновителів унаслідок усиновлення її іноземцями; в) автоматичне набуття громадянином України іншого громадянства внаслідок одруження з іноземцем; г) автоматичне

набуття громадянином України, який досяг повноліття, іншого громадянства внаслідок застосування законодавства про громадянство іноземної держави, якщо такий громадянин України не отримав документ, що підтверджує наявність у нього громадянства іншої держави; 2) набуття особою громадянства України на підставі ст. 9 Закону України «Про громадянство України» внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів; 3) добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є загальним військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою [8].

Згідно з вимогами п. 105 чинного Порядку провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень, загальний строк розгляду Державною міграційною службою заяв і подань з питань припинення громадянства, рішення за якими приймає Президент України, не повинен перевищувати восьми місяців з дня їх надходження. На нашу думку, такий великий строк прийняття остаточних рішень з питань припинення громадянства є недостатньо виправданим і надає простір для зловживань з боку посадових осіб центрального органу виконавчої влади з питань громадянства та його територіальних підрозділів. З огляду на зарубіжну практику та вітчизняний досвід у даній сфері, загальний строк розгляду заяв і подань з питань припинення громадянства України має становити від трьох до шести місяців.

Останнім у переліку підстав припинення громадянства є пункт: за підставами, передбаченими міжнародними договорами України. В юридичній літературі зазначено, що як і за набуття, так і за припинення громадянства України, до них, зокрема, зараховують такі підстави, як оптація або трансферт [58, с. 133].

Оптація – це добровільний вибір особою громадянства шляхом подання індивідуальних заяв, коли оптант буде жити на території держави, якій передається територія її проживання. Якщо оптант бажає зберегти громадянство держави, яка передає територію, то він має переселитися у

країну свого громадянства у встановлені угодою строки зі збереженням своїх майнових прав і компенсацією за нерухомість, що залишається. Право закріпити громадянство по оптації оголошується державою. Як правило, це пов'язано з передачею території під юрисдикцію іншої держави, масовою міграцією населення, іншими обставинами, через що велика кількість людей потрапляють у юридично невизначений стан. У таких випадках відповідні держави за взаємною угодою можуть встановити строк, протягом якого особи зі спірним правовим статусом вправі обрати громадянство однієї зі сторін. Оптація може оголошуватись і для апатридів, якщо держава проводить кампанію щодо їх масової натуралізації. Апатридам пропонується вибір: зберегти свій правовий статус або стати громадянином.

Трансферт – автоматична зміна громадянства, коли разом з переходом території автоматично змінюється громадянство, незалежно від згоди або незгоди населення території, що переходить [97, с. 108-109].

Датою припинення громадянства є дата видання відповідного указу Президента України. Зокрема, відповідно до ст. 20 Закону України «Про громадянство України» громадянин України, який подав заяву про вихід із громадянства України або щодо якого оформляється втрата громадянства, до видання указу Президента України про припинення громадянства України користується всіма правами і несе всі обов'язки громадянина України [8].

Розділ IV вищезазначеного Закону України закріплює повноваження таких органів та посадових осіб, які приймають рішення щодо громадянства, в тому числі й щодо припинення: Президент України, Комісія при Президентові України з питань громадянства, Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері громадянства, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, Міністерство закордонних справ України, дипломатичні представництва, консульські установи. Також, крім зазначених органів, приймати рішення про припинення громадянства в Україні можуть суди.

Варто відзначити, що у ст. 24 Закону України «Про громадянство України» відсутнє чітке зазначення органу, який здійснює повноваження у сфері громадянства, однак на підставі аналізу законодавства України, що регулює припинення громадянства, можна дійти висновку, що це Державна міграційна служба України, яка також здійснює свої повноваження згідно з Постановою Кабінету Міністрів України, затвердженою Положенням про Державну міграційну службу України № 360 від 20 серпня 2014 р., в якому відбувається часткове дублювання повноважень.

Також варто зазначити, що відповідно до ст. 26 Закону України «Про громадянство України», будь-які рішення з питань громадянства можуть бути оскаржені у встановленому законом порядку до суду. Проте, на жаль, не визначено, до суду якої саме юрисдикції особа може звернутися для оскарження рішень із питань громадянства або (та) дій, бездіяльності посадових і службових осіб, які порушують порядок розгляду справ про громадянство. З аналізу положень ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України випливає, що оскарження рішення або (та) дії, бездіяльність посадових і службових осіб належить до адміністративної юрисдикції [7].

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що припинення громадянства України можливе за наявності наступних способів: 1) вихід з громадянства України за власним бажанням; 2) втрата громадянства України; 3) припинення громадянства на підставі міжнародного договору. Наразі вітчизняний досвід у галузі припинення громадянства України має певні вади, а тому, вважаємо за доцільне внести певні пропозиції до покращення процедур припинення громадянства України, зокрема, у Законі України «Про громадянство України» передбачити, що загальний строк розгляду заяв і подань з питань припинення громадянства України шляхом виходу з громадянства чи його втрати становить від трьох до шести місяців, конкретизувати положення ст. 24 Закону України тим, який центральний орган виконавчої влади, що реалізує

державну політику у сфері громадянства; визначити в Законі України «Про громадянство України», що до суду саме адміністративної юрисдикції особа може звернутися для оскарження рішень із питань громадянства або дій, бездіяльності посадових і службових осіб, які порушують порядок розгляду справ про громадянство відповідно до ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України.

ВИСНОВКИ

1. Еволюція законодавчого закріплення правового інституту громадянства в Україні протягом ХХ–ХХІ століть пройшла такі основні етапи періодизації: 1) державницький період (охоплює часові рамки протягом 1917–1921 років, беручи до уваги законодавство Української Народної Республіки, Гетьманату, Директорії); 2) міжвоєнний період (тривав протягом 1922–1945 років, демонструючи роль та місце українців у соціумі Польщі, Радянського Союзу, Румунії, Угорщини та Чехословаччини); 3) радянський період (існував з часу закінчення Другої Світової Війни і до відновлення Україною незалежності у 1991 році); 4) сучасний період (розпочався 24 серпня 1991 року і триває дотепер).

2. Інститут громадянства є комплексом юридичних норм, розподілених залежно від правового змісту на субінститути. Норми інституту громадянства визначають коло суб'єктів цього виду відносин, їх правовий статус, права та обов'язки. Інститут громадянства має предметний характер, адже покликаний здійснювати регулювання визначених суспільних відносин: набуття й отримання громадянства, оформлення громадянства, зміну та відмову від громадянства, правовий статус громадянина, позбавлення громадянства. Інститут громадянства пройшов тривалий період свого становлення і подальшого розвитку; до його специфіки віднесемо конституційну основу та міжгалузевий характер. Він є конкретизованою сукупністю однорідних субінститутів, комплексом взаємопов'язаних і взаємозумовлених правових норм, що регулюють порядок і процедуру набуття, отримання, оформлення громадянства, правовий статус громадянина, відмову, позбавлення громадянства через застосування переважно імперативного методу правового регулювання.

3. Конституційно-правове регулювання громадянства України – це система конституційно-правових норм, що регулюють питання громадянства, які утворюють інститут громадянства, джерелами якого є: Конституція

України; чинні міжнародні договори України з питань громадянства, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; закони України; підзаконні акти, що регулюють правовідносини у цій сфері. Конституційні норми, які проголошують та гарантують громадянство в Україні, закріплено у ст.ст. 4, 25 Конституції України та у багатьох інших статтях Основного Закону, де мова йдеться про громадян, тобто прямо вказується наявність ознаки громадянства України. Характер держави і суспільства завжди визначається правовим статусом особи і окремого громадянина.

4. Принципи громадянства - це нормативні засади, за допомогою яких з'ясовуються сутність та зміст громадянства, діють безпосередньо та становлять керівні положення правового регулювання всіх відносин громадянства. Принципи громадянства можна класифікувати за наступними критеріями: значенням та місцем, які вони посідають у системі принципів громадянства. Відповідно до цього можна виділити загальні та спеціальні принципи. До загальних принципів інституту громадянства України відносяться: право кожної людини на громадянство; запобігання виникненню випадків безгромадянства; неприпустимість безпідставного позбавлення громадянства; визнання права громадянина на зміну громадянства; рівність громадян незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства; збереження громадянства незалежно від місця проживання; неможливості автоматичного набуття та припинення громадянства. До спеціальних принципів – єдине громадянство; поєднання принципу «права ґрунту» і принципу «права крові»; правонаступництво та територіальність при визначенні належності до громадянства; врахування безперервного проживання на даній території при вирішенні питання набуття громадянства; дозвільний порядок виходу з громадянства.

5. Міжнародні стандарти в галузі громадянства – це міжнародно-правові норми, на які повинні орієнтуватися у своїй діяльності всі держави: вони безпосередньо не регулюють питання громадянства, а встановлюють лише правові межі, в яких держава може регулювати власне громадянство;

мінімальний обсяг їх змісту – вимоги, дотримуватися яких повинні всі держави, максимальний – вимоги, які мають бути пріоритетними в діяльності держав.

6. Громадянство України набувається на наступних підставах: 1) за народженням; 2) за територіальним походженням; 3) внаслідок прийняття до громадянства; 4) внаслідок поновлення у громадянстві; 5) внаслідок усиновлення; 6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, в дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя; 7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки; 8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини; 9) внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства; 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України. Порядок набуття громадянства - це законодавчо встановлена процедура провадження справи про набуття громадянства України, яка включає ряд етапів, а саме: 1) подання заяви та доданих до неї документів; б) перевірка заяви та інших документів; в) ухвалення рішення по ній; г) виконання рішення у справі про набуття громадянства. До специфіки порядку набуття громадянства України слід віднести те, що воно: реалізується в межах владної діяльності органів виконавчої влади та посадових осіб; його призначення – вирішення питання, що має позитивний характер; не застосовується адміністративний примус. Рішення у справах про набуття громадянства ухвалюють органи міграційної служби стосовно осіб, які проживають на території України, а відносно осіб, які проживають за кордоном – Міністерство закордонних справ України, дипломатичні представництва і консульські установи України.

7. Припинення громадянства України можливе за наявності наступних способів: 1) вихід з громадянства України за власним бажанням; 2) втрата громадянства України; 3) припинення громадянства на підставі

міжнародного договору. Наразі вітчизняний досвід у галузі припинення громадянства України має певні вади, а тому, вважаємо за доцільне внести певні пропозиції до покращення процедур припинення громадянства України, зокрема, у Законі України «Про громадянство України» передбачити, що загальний строк розгляду заяв і подань з питань припинення громадянства України шляхом виходу з громадянства чи його втрати становить від трьох до шести місяців, конкретизувати положення ст. 24 Закону України тим, який центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері громадянства; визначити в Законі України «Про громадянство України», що до суду саме адміністративної юрисдикції особа може звернутися для оскарження рішень із питань громадянства або дій, бездіяльності посадових і службових осіб, які порушують порядок розгляду справ про громадянство відповідно до ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України* від 01.10.2010. № 72/1. Ст. 2598.
2. Загальна декларація прав людини (рос/укр): ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. *Офіційний вісник України* від 15.12.2008. № 93. Ст. 3103.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/print (дата звернення: 15.12.2020).
4. Конвенція про права дитини: ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989. *Зібрання чинних міжнародних договорів України* від 1990. № 1. С. 205.
5. Європейська конвенція про громадянство (укр/рос): Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Доповідь від 06.11.1997 № ETS № 166. *Офіційний вісник України* від 02.08.2010. № 56. № 41. 2006. Ст.2720.
6. Декларація про державний суверенітет України: Верховна Рада УРСР; Декларація від 16.07.1990 № 55-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР* від 31.07.1990. № 31. Ст. 429.
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України* від 09.09.2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
8. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Офіційний вісник України* від 16.03.2001 р. № 9. Ст. 342.
9. Про ратифікацію Угоди між Україною і Республікою Білорусь про спрощений порядок набуття і припинення громадянства громадянами України, які постійно проживають в Республіці Білорусь, і громадянами Республіки Білорусь, які постійно проживають в Україні: Закон України від 21 жовтня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51. Ст. 450.

10. Про ратифікацію Угоди між Україною і Республікою Казахстан про спрощений порядок набуття і припинення громадянства громадянами України, які постійно проживають в Республіці Казахстан, та громадянами Республіки Казахстан, які постійно проживають в Україні, та запобігання випадків безгромадянства та подвійного громадянства: Закон України від 14 вересня 2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 43. Ст. 367.

11. Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Узбекистан про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства: Закон України від 13 липня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 36. Ст. 325.

12. Про ратифікацію Договору між Україною та Грузією про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства та усунення вже існуючого подвійного громадянства: Закон України від 13 липня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 36. Ст. 326.

13. Про денонсацію Договору між Україною та Республікою Узбекистан про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства: Закон України від 10 грудня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 225.

14. Про денонсацію Договору між Україною та Грузією про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства та усунення вже існуючого подвійного громадянства: Закон України від 3 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 23. Ст. 321.

15. Про ратифікацію Європейської конвенції про громадянство: Закон України від 20.09.2006 № 163-V. *Відомості Верховної Ради України* від 10.11.2006. № 45. Ст. 437.

16. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України* від 10.12.2004. № 50, Ст. 540.

17. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 43.

18. Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України»: Указ Президента України; Положення, Порядок від 27.03.2001 № 215/2001. Офіційний вісник України від 13.04.2001. № 13. Ст. 533.

19. Деякі питання державного управління у сфері міграції: Постанова Кабінету Міністрів від 7 липня 2010 р. № 559. *Офіційний вісник України*. 2010. № 51. Ст. 1696.

20. Про затвердження Положення про Державну міграційну Службу України: Постанова Кабінету Міністрів від 20 серпня 2014 р. №360. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. Ст. 1923.

21. Про затвердження зразків документів, які подаються для встановлення належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, припинення громадянства України, скасування рішень про оформлення набуття громадянства України, та журналів обліку: МВС України; Наказ, Зразок, Заява від 16.08.2012 № 715. *Офіційний вісник України* від 01.10.2012. №72. Ст. 2907.

22. Про затвердження форм заяви-анкети для оформлення тимчасового посвідчення громадянина України та журналу їх обліку: МВС України, МЗС України; Наказ, Форма від 25.12.2003 № 1598/260. *Офіційний вісник України* від 13.02.2004. № 4. Ст. 186.

23. Конституція УРСР від 20 квітня 1978 р. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>. (дата звернення: 15.12.2020).

24. Закон о гражданстве Союза Советских Социалистических Республик от 23 мая 1990 года № 1518-1. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=18#047369756573594923>. (дата звернення: 15.12.2020).

25. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права І Т.Р.С. Аллан; пер. з англ. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 385 с.
26. Альбертіні Л.М. Правове регулювання громадянства в європейських державах (порівняльний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 1998. 18 с.
27. Андрієнко В. Збірка нормативно-правових актів з питань громадянства України (1918- 2000 рр.). Київ. 2000. 384 с.
28. Атаниязова Ю. А. Современные тенденции в международно-правовой регламентации вопросов гражданства в свете опыта Европейского Союза: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук: 12.00.10. Москва. 2004. 16 с.
29. Бедрій Р.Б. Громадянство України: конституційно-правові основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.02. Київ. 2005. 16 с.
30. Бекашев К.А., Ходаков А.Г. Конвенция о сокращении случаев множественности гражданства и о воинской повинности в случаях множественности гражданства от 6 мая 1963 г. Международное публичное право: сб. документов. Москва: Изд-во БЕК, 1996–1996. Т. 1. 1996. 557 с.
31. Бобылев А.И. Теоретические проблемы правового регулирования. *Право и политика*. 2002. № 8. С. 10–16.
32. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел, 250 тисяч слів. Київ-Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
33. Васько І.М., Палько В.І., Якобчук З.П. Конвенция, регулирующая некоторые вопросы, связанные с коллизией законов о гражданстве от 12 апреля 1930 г. Сб. законодательных актов по вопросам гражданства. Киев: РИО МВД Украины, 1997. 536 с.

34. Великоречанін П. О. Політико-правова сутність громадянства. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 107–110.
35. Винокуров А.А. Развитие института гражданства: современные тенденции и конституционно-правовой опыт России: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук: 12.00.02. Москва. 2006. 31 с.
36. Второй Протокол, вносящий поправки в Конвенцию о сокращении случаев многогражданства и о воинской повинности в случаях многогражданства от 2 февраля 1993 г. *European Treaty Series*. № 149.
37. Гаврилук А.М. Правовий інститут: передумови, підстави та шляхи формування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С.101-106.
38. Гончаров И.А. Основания прекращения гражданства России и зарубежных государств. *Право и жизнь*. 2006. № 100 (10). С. 174-188.
39. Гусарев С. Нормативні принципи юридичної практичної діяльності. *Право України*. 2005. № 8. С. 22-27.
40. Декларация прав ребенка от 20 ноября 1959 г. *Права человека : сб. междунар. документов*. Нью-Йорк и Женева : ООН, Центр по правам человека, 1994–1994. Т. 1 (первая часть): Универсальные договоры. 1994. 492 с.
41. Дополнительный Протокол к Конвенции о сокращении случаев многогражданства и о воинской повинности в случаях многогражданства от 24 ноября 1977 г. к Конвенции 1963 г. *European Treaty Series*. № 96.
42. Дрьомов С.В. Інститут громадянства як регулятор впливу на стан забезпечення національної безпеки України: аналітична доповідь. Київ: НІСД. 2017. 52 с.
43. Журавка О. В. Міжнародно-правова характеристика інституту громадянства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право». Харків. 1999. 20 с.

44. Законодавчі та нормативно-правові акти, які регулюють міграційні процеси, реєстрацію фізичних осіб, питання громадянства, оформлення документів: зб. док : у 2 ч. Ч. 1. Київ. 2007. 380 с.

45. Заморська Л.І. Інститут права як вираження правової нормативності та його властивості. Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант, складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.); відп. завип. В.М. Дрьомін; НУ «ОЮА» Півд. регіон, центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2013. Т. 1. С. 79-81.

46. Збірка нормативно-правових актів з питань громадянства України (1918–2000). Київ : Континент, 2000. 384 с.

47. Изотова Е.Н. Институт гражданства Российской Федерации: особенности становления, правовое регулирование: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право, конституционный судебный процесс, муниципальное право». Москва. 2015. 171 с.

48. Киримова Е.А. Правовой институт: теоретико-правовое исследование: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Саратов, 1998. 23 с.

49. Кожевников Ф.И. Курс международного права: в 6 т. ред. Ф. И. Кожевников, В. М. Корецкий и др. Москва : Наука, 1967–1973. Т. 3. 1967. 451 с.

50. Козлов А.Е. Конституционное право: учебник. Москва: Издательство БЕК. 1996. 464 с.

51. Колосов Ю. М., Кривчикова Э.С. Действующее международное право: в 3 т. Москва : Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права, 1999 – 1999. Т. 3. 1999. 825 с.

52. Конвенция о гражданстве замужней женщины от 29 января 1957 г. Права человека : сб. междунар. документов. Нью-Йорк и Женева: ООН, Центр по правам человека, 1994–1994. Т. 1 (вторая часть): Универсальные договоры. 1994. С. 707–712.

53. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин от 18 декабря 1979 г. Права человека: сб. междунар. документов. Нью-Йорк и Женева : ООН, Центр по правам человека, 1994–1994. Т. 1 (первая часть): Универсальные договоры. 1994. С. 167–183.

54. Конвенция о правах ребенка от 20 ноября 1989 г. Права человека : сб. междунар. документов. Нью-Йорк и Женева: ООН, Центр по правам человека, 1994–1994. Т. 1 (первая часть): Универсальные договоры. 1994. С. 193–221.

55. Конвенция о сокращении безгражданства от 30 августа 1961 г. Права человека : сб. междунар. документов. Нью-Йорк и Женева : ООН, Центр по правам человека, 1994–1994. Т. 1 (вторая часть): Универсальные договоры. 1994. С. 712–723.

56. Конвенция о статусе апатридов от 28 сентября 1954 г. Права человека: сб. международных документов. Нью-Йорк и Женева : ООН, Центр по правам человека, 1994 – 1994. Т. 1 (вторая часть): Универсальные договоры. С. 723–739.

57. Копиленко О.Л. З історії законодавства про громадянство України. Київ: Новий парламентський інститут, Парламентське вид-во, 2001. 72 с.

58. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2002. 480 с.

59. Кузнецов В.И. Международное право: учебник. Москва: Юристь, 2001. 647 с.

60. Кутафин О.Е. Российское гражданство: монография. Москва: Юристь, 2003. 587 с.

61. Лазарев В.В. Особливості припинення громадянства України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 46 - 49.

62. Левицька Н.О. Міжгалузеві нормативно-правові інститути: деякі теоретичні питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2015. Вип. 14(1). С. 22-24.

63. Левицька Н.О. Нормативно-правовий інститут: розмежування з суміжними поняттями. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. №4. С. 1-5.
64. Лотюк О.С. Принципи громадянства України відповідно до Конституції України. *Право України*. 1998. № 7. С. 9–11.
65. Лотюк О.С. Теоретичні основи інституту громадянства України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» Київ, 1998. 18 с.
66. Лукашук И.И. Международное право: общая часть. Москва: Волтерс Клувер. 2005. 432 с.
67. Майданик О. О. Про інститут громадянства України. *Право України*. 1999. №2. С. 70–75.
68. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. М.: Юристъ, 2004. 250 с.
69. Мандельштам Ю.И. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. - июль 1956 г.; под ред. к.ю.н. Мандельштам Ю.И. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. С. 64.
70. Международная Конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации от 21 декабря 1965 г. Права человека : сб. междунар. документов. Нью-Йорк и Женева: ООН, Центр по правам человека, 1994–1994. Т. 1 (первая часть). Универсальные договоры. 1994. С. 73–89.
71. Мелашенко В. Принципи громадянства України. *Право України*. 1992. №7. С. 12–14.
72. Мельничук О.С. Словник іншомовних слів. Київ: Головна редакція УРЕ. 1974. 775 с.
73. Михалева Н.А. Конституционное право зарубежных стран СНГ : учебн. пособие. Москва : Юристъ, 1998. 352 с.
74. Погорілко В.Ф. Конституційне право України. Київ: Наукова думка. 2000. 732 с.

75. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник. Київ: Наук. думка; Прецедент. 2006. 344 с.
76. Полянничко А.О. Принципи права: сучасний загальнотеоретичний погляд. Університетські наукові записки. 2013. № 3. С. 55-60.
77. Полянский В.В. Принципы советского гражданства. Советское государство и право. 1980. № 5. С. 123–129.
78. Протокол, вносящий поправки в Конвенцию о сокращении случаев многогражданства и о воинской повинности в случаях многогражданства от 24 ноября 1977 г. European Treaty Series. № 95.
79. Протокол, касающийся воинской обязанности в определенных случаях двойного гражданства от 12 апреля 1930 г. League of Nations, Treaty Series. Vol. CXII (112). P. 371.
80. Пухтецька А.А. Європейські принципи адміністративного права та Європейський адміністративний простір (науково-інформаційне видання). Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2007. 87 с.
81. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Львів: Край, 2007. 188 с.
82. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина : навч. посібник. Київ: Атіка. 2004. 464 с.
83. Рекомендательный законодательный акт «О согласованных принципах регулирования гражданства», одобренный Межпарламентской Ассамблеей государств-участников СНГ 29 октября 1992 г. *Информационный бюллетень*. 1993. № 2. С. 20–21.
84. Рубач Л. Мілорава М., Коцюба В. Громадянство: набуття та припинення. Київ: Фурса С.Я. 2009. 68 с.
85. Рум'янцев В. Павло Скоропадський в українському державотворенні (до 140-річчя з дня народження). Вісник Академії правових наук України: зб. наук, пр. Національна академія правових наук України. 2013 р. № 1(72). С.34-43.

86. Румянцев О.Г., Додонов В. Н. Юридический энциклопедический словарь. Москва: ИНФРА-М, 1997. 384 с.
87. Серьогін В. О. Конституційне право України: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2010. 368 с.
88. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум, 2000. 704 с.
89. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Пер. з рос. Київ: Правова єдність, 2010, 525 с.
90. Солдатенко В.Ф., В.Ф. Верстюк. Політична історія України. ХХ століття : у 6-ти т. : Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920 рр.). Т. 2. 2003. 488 с.
91. Софінська І.Д. Філософсько-правова доктрина громадянства. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. Національний університет «Львівська політехніка». 2019. 514 с.
92. Суржинський М. І. Громадянство як конституційно-правовий інститут: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юр. наук: 12.00.02. Київ, 2009. 23 с.
93. Суржинський М.І. Конституційно-правове регулювання громадянства України. *Держава і право*. 2007. № 3 (37). С 189-195.
94. Суржинський М.І. Принципи громадянства: поняття, теоретичні проблеми систематизації та класифікації. *Альманах права*. 2012. С. 443-447.
95. Суржинський М.І. Щодо поняття громадянства: теоретичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2006. №4. С. 96-101.
96. Теремецький В.І. Поняття адміністративно- правового регулювання у сфері оподаткування. *Держава та регіони*. Серія «Право». 2012. №1(35). С. 50-54.
97. Тодика Ю. М. Громадянство України: конституційно-правовий аспект : навч. посібник. Харків: Факт, 2002. 254 с.
98. Трошкіна К.Є. Поняття громадянства як правового інституту.

Право і суспільство. 2017. № 3. С. 47-52.

99. Трошкіна К.Є. Становлення і розвиток інституту громадянства в період української революції 1917–1921 рр. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2017. № 4 (26). С. 31-35.

100. Фенич Я.В. Адміністративно-правове забезпечення права на громадянство в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород. 2019. 200 с.

101. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 536 с.

102. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 536 с.

103. Цвік М.В., О.В. Петришин, Л.В. Авраменко. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2009. 584 с.

104. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 799. Оп. 1. Спр. 1а. 16 арк.

105. Черниченко С.В. Международно-правовые вопросы гражданства. Москва: Международные отношения, 1968. 160 с.

106. Чирик О.Ю. Адміністративно-правові засади набуття громадянства України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2015. 211 с.

107. Чуприс О. И. Понятие и правовая характеристика гражданства. *Право и демократия: межвуз. сб. науч. трудов*. 1997. Вып.8. С. 44–51.

108. Шевцов В.С. Гражданство в Советском союзном государстве: монография. Москва: Юридическая литература, 1969. 167 с.

109. Шемшученко Ю. С. Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с

110. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 2: Д–Й. 1999. 744 с.

111. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 5: П – С. Київ: Укр. енцикл., 2003. 736 с.
112. Шкумбатьок К.Л. Державна політика України у сфері громадянства в контексті європейської інтеграції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 25.00.01 «Теорія та історія державного управління». Львів, 2004. 17 с.
113. Шкумбатьок К.Л. Імплементация міжнародно-правових стандартів у сфері громадянства в законодавство України в контексті євроінтеграції. *Державне управління в Україні: реалії та перспективи* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НАДУ, 2005. С. 340–350.
114. Шундиків К.В. Механізм правового регулювання. Саратов, 2001. С. 54.
115. Яременко В., Сліпушко О. Новий тлумачний словник української мови 4200 слів : у 4 т. Київ : Вид-во «АКО-НІТ», 1999. Т. 3: ОБЕ–РОБ. 1999. С.717–718.
116. Iordachi C. Citizenship and National Identity in Romania: A Historical Overview. *Regio Yearbook* 2003. P. 18.
117. Recommendation 417 (1965) on the publication of the travaux preparatoires of Coincil of Europe Conventions and Agreements.
118. Recommendation 564 (1969) on the acquisition by refugees of the nationality of their country of residence on 30 September 1969.